

Universiteit
Leiden

Opkomstplicht bij verkiezingen: herinvoeren of niet?

*Een onderzoek naar de wenselijkheid van een opkomstplicht voor het
functioneren van de Nederlandse democratie*

Bachelorscriptie Politicologie

Universiteit Leiden

Student: Pètra Maria van de Gevel (s2194147)

Begeleider: Dr. J. Oversloot

Inleverdatum: 21 mei 2021

Aantal woorden: 8.037 (excl. (voet)noten, grafieken, tabellen en bibliografie)

Voorwoord

Voor u ligt de scriptie ‘Opkomstplicht bij verkiezingen: herinvoeren of niet?’ Deze scriptie is geschreven in het kader van mijn afstuderen voor mijn bachelor aan de opleiding Politicologie aan de Universiteit van Leiden. Van begin april 2021 tot en met eind mei 2021 ben ik bezig geweest met het onderzoek en het schrijven van de scriptie.

Bij dezen wil ik graag mijn begeleider Dr. J. Oversloot bedanken voor de fijne begeleiding en ondersteuning tijdens dit traject.

Tevens wil ik mijn zusjes Magda en Elena bedanken. Zij hebben mij moreel ondersteund tijdens het schrijfproces. Tot slot wil ik mijn moeder in het bijzonder bedanken. Haar wijsheid en motiverende woorden hebben mij geholpen deze scriptie tot een goed einde te brengen.

Pètra van de Gevel

Den Haag, 20 mei 2021

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
2. Opkomstplicht in Nederland: historische context	7
2.1. Geschiedenis van de opkomstplicht	7
2.2. De opkomst bij verkiezingen door de tijd heen (1967-heden).....	9
3. De discussie over het herinvoeren van een opkomstplicht	12
3.1. Argumenten voor een opkomstplicht	12
3.2. Argumenten tegen een opkomstplicht	15
3.3. Deelvragen.....	16
4. Leidt een hogere opkomst als gevolg van een opkomstplicht tot een betere afspiegeling van de Nederlandse samenleving in het parlement?	17
4.1. Wie is de niet-stemmer?	17
4.2. Hoe verschilt de niet-stemmer van de stemmer?.....	19
4.3. Resultaten	26
5. Is een opkomstplicht bij tweede orde verkiezingen een effectief én wenselijk middel om het opkomstgat te verkleinen?.....	28
5.1. Het probleem van een lage opkomst bij Europese Parlementsverkiezingen	29
5.2. Waarom (g)een opkomstplicht voor tweede orde verkiezingen?	30
6. Is een opkomstplicht moreel aanvaardbaar?	33
6.1. Een opkomstplicht en het democratische ideaal van individuele vrijheid.....	33
6.2. De haken en ogen aan het vrijheidsbeginsel argument.....	34
7. Conclusie.....	36
8. Bibliografie	38

Opkomstplicht bij verkiezingen: herinvoeren of niet?

Een onderzoek naar de wenselijkheid van het herinvoeren van een opkomstplicht bij verkiezingen voor het functioneren van de Nederlandse democratie

1. Inleiding

Het algemeen kiesrecht voor mannen werd in Nederland in 1917 ingevoerd. Naast het algemeen kiesrecht werd ook een stemplicht vastgelegd in de Grondwet van 1917. In de Grondwet van 1917 stond: ‘De uitoefening van het kiesrecht is verplicht volgens regels door de wet te stellen’ (Van der Kolk, 2015, p. 150). In 1922, het jaar waarin ook vrouwen algemeen kiesrecht kregen, werd de stemplicht afgeschaft. Desalniettemin hield een andere verplichting wel stand: de opkomstplicht.

De reden voor het invoeren van een opkomstplicht in Nederland was dezelfde reden die achter het invoeren van een evenredig kiesstelsel lag, namelijk dat een kiesstelsel dient bij te dragen aan de afspiegeling van de Nederlandse bevolking en dat het volk zich om deze reden massaal moet ‘laten spiegelen’ (Van der Kolk, 2015, p. 150). De opkomstplicht werd tot 1970 gehandhaafd. In het rapport van de adviescommissie over de opkomstplicht werd betoogd dat de opkomstplicht niet meer nodig zou zijn om kiezers te laten stemmen (Van der Kolk, 2015, p. 150). De grootste zorg die werd geuit door de voorstanders van een opkomstplicht was dat de Tweede Kamer na afschaffing van de opkomstplicht geen goede afspiegeling meer zou zijn van de gehele Nederlandse samenleving, aangezien bepaalde groepen dan zouden afzien van het stemmen.¹

De opkomst bij verkiezingen lag ten tijde van de opkomstplicht stevast ruim boven de 90% (Lucie, 2019). Sinds de afschaffing van de opkomstplicht is het aantal kiezers dat thuis blijft tijdens de Tweede Kamerverkiezingen gestegen.² Alhoewel de opkomst bij de Tweede Kamerverkiezingen nooit meer zo hoog is geweest als tijdens de periode met een opkomstplicht, is deze opkomst de laatste jaren relatief hoog en stabiel. Ook in internationaal opzicht is de opkomst ronduit hoog. Desalniettemin doet dit niets af aan het feit dat er bij de Tweede Kamerverkiezingen ruim 20% van de kiesgerechtigden thuisblijft (Andeweg & Thomassen, 2011, p. 46).

¹ Deze zorg werd tijdens het Kamerdebat, dat gehouden werd naar aanleiding van het rapport, geuit.

² De opkomst bij Tweede Kamerverkiezingen ligt de afgelopen decennia lager dan in de eerste decennia na afschaffing van de opkomstplicht in 1970 (Staatscommissie Parlementair Stelsel, 2018, p. 80).

Ook wordt het ‘opkomstgat’³ tussen deze verkiezingen en ‘second order elections’⁴ steeds groter. Of een groot aantal thuisblijvers en een groeiend ‘opkomstgat’ problematisch is, ligt aan de maatstaven die men wenst te hanteren voor het functioneren van de democratie (Aarts, 1999, p. 18).

De eerste maatstaf is van *instrumentele aard*. Deze stelt dat een groot aantal thuisblijvers geen probleem vormt, zolang er geen verschillen in partijvoorkeuren zijn tussen niet-stemmers en stemmers. Bestrijders van deze opvatting wijzen op de sociaaleconomische kenmerken van niet-stemmers: het is denkbaar dat niet-stemmers een andere politieke voorkeur hebben dan stemmers, waardoor de representatieve democratie niet optimaal werkt als de opkomst niet maximaal is, aangezien de belangen van niet-stemmers systematisch kunnen worden verwaarloosd.

De tweede maatstaf is van *expressieve aard* en stelt dat verkiezingen het doel hebben om politieke participatie aan te moedigen. Een groeiend ‘opkomstgat’ is vanuit deze opvatting altijd problematisch, aangezien een lage of dalende opkomst onvolwaardig burgerschap betekent (Aarts, 1999, p. 17). Bovendien is politieke participatie cruciaal om de legitimiteit van een democratisch regime te waarborgen.

In deze scriptie zullen bovenstaande maatstaven worden getoetst zodat er een uitspraak kan worden gedaan over het functioneren van de Nederlandse democratie. Ten eerste zal er worden onderzocht of er verschillen bestaan in partijvoorkeuren tussen niet-stemmers en stemmers. Ten tweede zal er worden onderzocht of een ‘opkomstgat’ problematisch is. De vraag die in deze scriptie centraal staat, is of het herinvoeren van een opkomstplicht wenselijk is voor het functioneren van de Nederlandse democratie. Om hier een antwoord op te geven, zal er worden gekeken naar de werking van een opkomstplicht op de mate van afspiegeling van de Nederlandse samenleving en op het ‘opkomstgat’. Bovendien zal een uitspraak worden gedaan over de morele aanvaardbaarheid van een opkomstplicht. De vraag luidt als volgt: *Is het herinvoeren van een opkomstplicht bij verkiezingen wenselijk voor het functioneren van de Nederlandse democratie?*⁵

³ Een ‘opkomstgat’ verwijst naar het verschil in opkomst tussen parlementsverkiezingen en verkiezingen voor andere bestuurslagen (ook wel ‘tweede orde verkiezingen’ genoemd) (Krouwel, Van Lindert, Etienne, Kutiyski en Pupovac, 2018).

⁴ Hiermee wordt bedoeld dat dergelijke verkiezingen geen duidelijke eigen kenmerken hebben. Ze worden door de kiezer als minder belangrijk en doorslaggevend beschouwd. Hieronder vallen verkiezingen voor de Provinciale Staten, Gemeenteraad, Waterschappen en het Europees Parlement.

⁵ Met de ‘Nederlandse democratie’ wordt verwezen naar de normen en waarden van een democratische rechtsstaat. Voor de normen en waarden van de democratische rechtsstaat is gebruik gemaakt van het rapport ‘Lage drempels, hoge dijken’ van de Staatscommissie Parlementair Stelsel (2018, pp. 32-33). Er zal naar de volgende twee principes van een democratische rechtsstaat worden gekeken: het principe dat de publieke belangenafweging door

Er zijn meerdere redenen waarom de kwestie relevant is. Ten eerste ontstond na het afschaffen van de opkomstplicht een discussie over het herinvoeren van een opkomstplicht. Deze discussie is nooit helemaal gestopt, maar het betoog van Nederlandse politicoloog Arend Lijphart dat werd gepubliceerd in 1997 in de *American Political Science Association* (APSA) kan wél worden beschouwd als een nieuw startpunt voor de discussie (Van der Kolk, 2015, p. 151). Lijphart richtte zich in zijn betoog op de ongelijke opkomst van bepaalde sociaaleconomische groepen; door die ongelijke opkomst worden zij vervolgens niet voldoende vertegenwoordigd in het parlement (Van der Kolk, 2015, p. 151). Lijphart pleitte om deze reden voor een opkomstplicht bij verkiezingen in democratische landen. De discussie en het betoog van Lijphart betreffen een tijdloos onderwerp: voldoende vertegenwoordiging en daarmee de kwaliteit van de democratie.

Ten tweede, een punt dat verbonden is met het eerste punt, is de roep naar meer afspiegeling ontstaan. Begrippen zoals politieke gelijkheid en politieke participatie zijn beide fundamentele democratische idealen. Echter, zoals Lijphart (1997) stelde, de politieke participatie is bij verkiezingen ongelijk. Deze ongelijke deelname leidt tot ongelijke invloed. Dit vormt een dilemma voor Nederland en zijn representatieve democratie. In hoeverre kan de Nederlandse democratie nog als representatief worden beschouwd als een aanzienlijk deel van de samenleving geen gebruik maakt van het kiesrecht? Een scheve afspiegeling van wensen en belangen van de bevolking, met als gevolg een vertekening van beleid, kan hierdoor tot stand komen (Andeweg & Thomassen, 2011, p. 91).

Verder, in 2017 werd door de regering een staatscommissie parlementair stelsel ingesteld om onderzoek te doen naar de werking van het Nederlandse parlementaire stelsel en de toekomstbestendigheid hiervan. Op 13 december 2018 werd het eindrapport 'Lage drempels, hoge dijken' overhandigd door Johan Remkes, toentertijd voorzitter van deze staatscommissie. In het rapport kwam naar voren dat de Tweede Kamer geen goede afspiegeling is van de Nederlandse samenleving, waardoor veel Nederlanders zich niet vertegenwoordigd voelen door de politiek. Hierdoor bestaat de kans dat mensen vertrouwen in de democratie zullen verliezen. De commissie-Remkes stelde dat het na 100 jaar hoog tijd is voor aanpassingen van de Nederlandse democratie en rechtstaat.

het parlement een zo adequaat mogelijke vertolking is van alle relevante belangen en opinies én het principe van politieke gelijkheid. Hiermee is verbonden dat er voldoende rekening moet worden gehouden met de belangen van minderheden. Er zal dus worden onderzocht wat voor effect een opkomstplicht zal hebben op het functioneren van de Nederlandse democratie als het gaat over de mate van vertegenwoordiging/afspiegeling en politieke gelijkheid.

Kortom, onvoldoende afspiegeling vormt een probleem voor de toekomstbestendigheid van het vertrouwen in de Nederlandse democratie van de burger. Er heerst bezorgdheid over de toekomst van de Nederlandse electorale democratie. De voorgestelde remedies verschillen, maar behoren alle tot institutionele hervormingen van het kiesstelsel (Aarts, 2001, p. 82). Een onderzoek naar de wenselijkheid van het herinvoeren van een opkomstplicht in Nederland kan wellicht nieuwe deuren openen als het gaat over aanpassingen van het kiesstelsel en het functioneren van de democratie.

2. Opkomstplicht in Nederland: historische context

De term ‘opkomstplicht’ verwijst naar de wettelijke verplichting van een stemgerechtigde burger om zich op een bepaalde verkiezingsdag te melden bij een stembureau en zich daar te identificeren. De opkomstplicht is te onderscheiden van een stemplicht, waarbij men verplicht wordt om ook daadwerkelijk te stemmen. Bij een opkomstplicht is de kiezer slechts verplicht om de oproepingskaart bij een stembureau in te leveren; de kiezer is dus niet verplicht om te stemmen.

De eerste sectie van dit hoofdstuk zal de ontwikkeling van de opkomstplicht in Nederland schetsen vanaf de invoering tot de afschaffing hiervan. Dit wordt gedaan om historische context te bieden aan de lezer. In sectie 2.2 zal een overzicht worden gegeven van de opkomstcijfers bij verkiezingen vóór en na de opkomstplicht. Dit wordt gedaan om de lijnen uit te zetten voor de rest van het onderzoek.

2.1. Geschiedenis van de opkomstplicht

De strijd om het algemeen kiesrecht verliep in Nederland wat trager en moeizamer dan in de meeste andere West-Europese staten (Thomassen et al., 2000, p. 57). De invoering van het kiesstelsel van evenredige vertegenwoordiging in 1917 ging gepaard met de invoering van twee verplichtingen onder de regering van Cort van der Linden: een stem- en opkomstplicht. De stemplicht werd in 1922 afgeschaft, aangezien het moeilijk was om te controleren of iemand daadwerkelijk een stem had uitgebracht zonder het grondwettelijk stemgeheim te schenden (Van der Kolk, 2015, p. 150). De opkomstplicht bleef wel van kracht.

Het doel van evenredige vertegenwoordiging is om in het parlement een zo goed mogelijke afspiegeling te krijgen van de politieke verhoudingen van de samenleving. Om dit te bereiken, werd het volk gedwongen gebruik te maken van het kiesrecht door middel van de opkomstplicht (en voor een bepaalde periode de stemplicht).

Echter, in de periode 1922-1940 werden er meerdere pogingen gedaan om de plicht af te schaffen; vooral van protestante zijde werd een opkomstplicht afgewezen. Partijen zoals ARP, SGP en GPV waren tegenstanders van de opkomstplicht. De voorstanders van een opkomstplicht waren de CHU en RKSP (later KVP). De liberalen (LSP, VDB, VVD, D’66) wisselden in hun standpunt. De socialisten (SDAP, PvdA, PSP) waren evenals de liberalen niet altijd even consequent, maar ze waren vaak tegen een opkomstplicht. De staatskundige beginselen hebben een rol gespeeld in de partijstandpunten. De tegenstanders waren van mening dat stemmen een individueel recht is dat niet mag worden opgedrongen door de staat.

De voorstanders waren van mening dat het staatsbelang zwaarder weegt dan het individuele belang, waardoor stemmen niet als een optie werd gezien, maar als een publieke plicht (“De opkomstplicht dwong mensen naar de stembus”, 2021).

Tot 1965 hadden de afschafpogingen geen succes. Bij een wijziging van de Kieswet werd er in 1965 een nieuwe poging geworpen om de opkomstplicht af te schaffen. Maarten Schakel (ARP) deed een poging om de opkomstplicht bij amendement uit de Kieswet te schrappen (Staatsuitgeverij, 1967). Het amendement werd verworpen, maar in 1967 kwam een speciale adviescommissie tot stand onder voorzitterschap van de burgemeester van Groningen, Bernard Berger. Deze adviescommissie had als aanbeveling om de opkomstplicht af te schaffen.

Onder kabinet-De Jong veranderde deze aanbeveling in een wetsvoorstel. De redenen om de opkomstplicht af te schaffen, waren divers. Commissie-Berger maakte een onderscheid tussen rechtvaardigheidsgronden en praktische gronden voor afschaffing van de opkomstplicht (Aarts, 2001, p. 83). Zo konden de sancties op de niet-naleving van de opkomstplicht niet voldoende worden toegepast, wat de positie van de overheid ondermijnde. Verder werd het voldoende belangstelling creëren bij verkiezingen een taak voor de partijen. Dit zou de politieke partijen noodzaken om betere campagnes te voeren (Thomassen et al., 2000, p. 57).

Bovendien werd de kiezer als volwassen genoeg geacht om te beslissen om wel of geen gebruik te maken van het kiesrecht. De commissie stelde: “Op grond van de ervaring mag geconcludeerd worden, dat de volwassenheid van de kiesgerechtigden zo groot is geworden, dat het belang van verkiezingen ten volle wordt beseft” (Staatsuitgeverij, 1967). Er werd gedacht dat de belangstelling voor de politiek onder de kiezers was gegroeid en er daarom geen opkomstplicht meer nodig was. Daarnaast stelde de commissie dat de opkomstplicht in de praktijk wél fungeerde als een stemplicht en dat er een element van stemdrang aanwezig was (Staatsuitgeverij, 1967).

Het wetsvoorstel dat in 1969 werd ingediend, werd op 19 februari 1970 door de Tweede Kamer aangenomen met 91 tegen 15 stemmen.⁶ In de Eerste Kamer werd het voorstel op 3 maart 1970 unaniem aangenomen. De afschaffing van de opkomstplicht in Nederland was hiermee een feit.

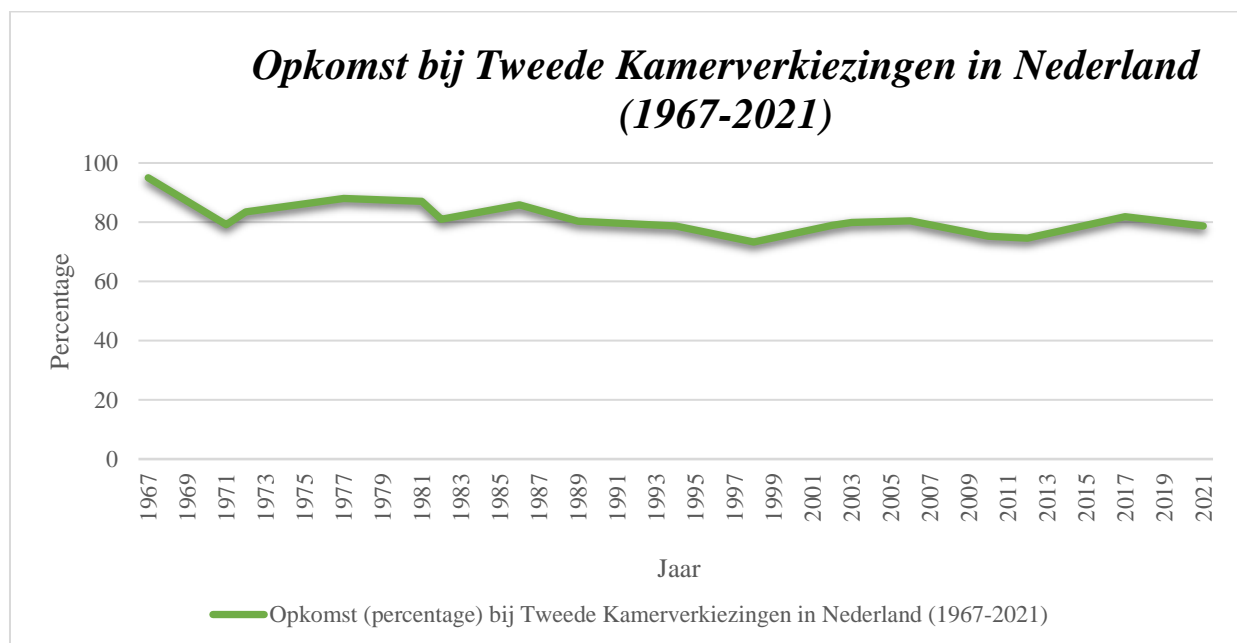
⁶ Twee leden van de CHU, vier leden van de CPN en negen leden van de VVD stemden tegen het wetsvoorstel dat behelsde de opkomstplicht af te schaffen (“1918-heden – CompendiumPolitiek.nl”, 2019).

2.2. De opkomst bij verkiezingen door de tijd heen (1967-heden)⁷

In 1967, toen de opkomstplicht nog gold, was de opkomst bij de Tweede Kamerverkiezingen in Nederland 95%. Voordat de opkomstplicht werd afgeschaft, zweefde de opkomst bij de Tweede Kamerverkiezingen door de jaren heen altijd rondom dit percentage. De eerste Tweede Kamerverkiezingen die plaatsvonden na afschaffing van de opkomstplicht waren in 1971. In dit jaar daalde de opkomst tot 79%; de opkomst was met 16% gedaald (Thomassen et al., 2000, p. 58). In 1979 begon het opkomstpercentage te stijgen tot 88%, maar die stijging was van korte duur, aangezien er in 1982 een nieuwe daling was tot 81%. In 1986 was er een licht herstel met een opkomst van 86%, maar in de jaren daarna was er een onafgebroken daling te zien in de opkomst en ontstond een begin van een neerwaartse trend. In 1998 was de opkomst 73%; een historisch dieptepunt. Tot aan 2006 steeg de opkomst tot 80%, maar in 2010 en 2012 was er wederom een daling te zien in de opkomst tot 75%. In 2017 steeg de opkomst tot 82% en in 2021 daalde de opkomst tot 79%. Een overzicht van de opkomst in percentages van de periode 1967 tot 2021 bij de Tweede Kamerverkiezingen is te zien in Grafiek 1. Figuur 1 en 2 geven de opkomstpercentages voor tweede orde verkiezingen weer.

Grafiek 1

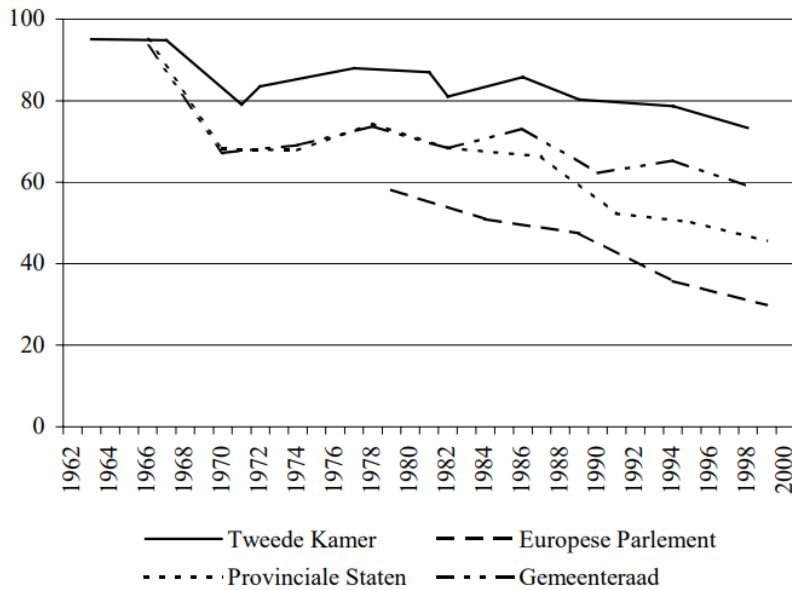
Opkomstpercentage bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1967 tot 2021

⁷ Cijfers geraadpleegd van: *Opkomst bij Tweede Kamerverkiezingen*. (z.d.). Geraadpleegd op 12 mei 2021, van https://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8wsz/opkomst_bij_tweede_kamerverkiezingen.

Figuur 1

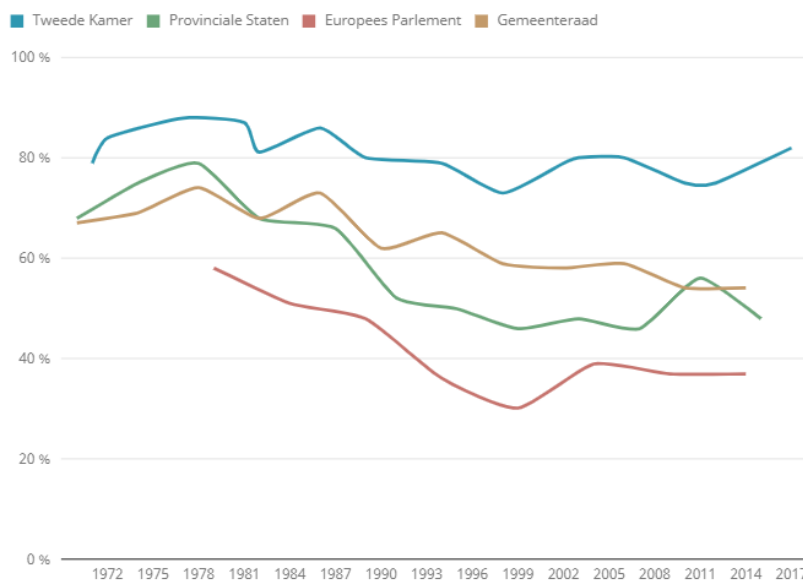
Opkomstpercentage bij de Tweede Kamerverkiezingen, Gemeenteraden, Provinciale Staten en het Europees Parlement (EP) tot 2000

Noot. Herdrukt van ‘Politieke veranderingen in Nederland: 1971-1998’, door Thomassen et al., 2000, p. 58.

Figuur 2

Opkomstpercentage bij de Tweede Kamerverkiezingen, Gemeenteraden, Provinciale Staten en het EP van 1972 tot 2017

Noot. Herdrukt van ‘Gemeenteraadsverkiezingen 2018: hoe de dalende opkomst tegen te gaan?’, door I&O Research, 2017, 19 september. Geraadpleegd van <https://www.ioresearch.nl/actueel/gemeenteraadsverkiezingen-2018-hoe-de-dalende-opkomst-tegen-te-gaan/>.

Als er gekeken wordt naar Grafiek 1 kunnen een aantal dingen worden geconcludeerd. Ten eerste is er een trendbreuk te zien in de hoge opkomst na de afschaffing van de opkomstplicht in 1970. De opkomst bij de Tweede Kamerverkiezingen daalde van 95% in 1967 tot 79% in 1971. Echter, er is ook een stijging te zien in de opkomst in 1977 tot 88%. Na het historische dieptepunt van 1998 zet de neerwaartse trend niet door. Desalniettemin kan er worden gesteld dat de opkomst bij de Tweede Kamerverkiezingen nooit meer zo hoog is geweest als tijdens de periode met de opkomstplicht.

Figuur 1 en 2 laten zien dat de opkomst voor de 'second order elections' aanzienlijk lager is dan voor de Tweede Kamerverkiezingen (Thomassen et al., 2000, p. 58). In Figuur 1 is te zien dat de opkomst na afschaffing van de opkomstplicht voor Gemeenteraadsverkiezingen en Provinciale Statenverkiezingen afneemt. De opkomst voor de Provinciale Staten daalde van 95% in 1966 naar 68% in 1970. Dat percentage steeg in de volgende twee verkiezingen. Vanaf 1990 komt de opkomst niet meer boven de 60%. Voor de Provinciale Staten is de opkomst na afschaffing van de opkomstplicht steevast gedaald. Ook de opkomst bij de Gemeenteraadsverkiezingen is flink gedaald na afschaffing van de opkomstplicht. Echter, de neerwaartse trend is wat meer verborgen dan bij de Provinciale Staten, aangezien de opkomst lange tijd nog wel boven de 60% bleef.

Sinds 1979 kunnen Nederlanders stemmen op leden van het EP. Alleen in 1979 en 1984 lag het opkomstpercentage boven de 50%. In 1999 was er sprake van een historisch dieptepunt; slechts 30% van de stemgerechtigden in Nederland hadden gebruik gemaakt van hun kiesrecht. In 2004 en 2009 steeg het opkomstpercentage, maar bleef het onder de 40%. Bij de Europese Parlementsverkiezingen van 2014 was het opkomstpercentage 37%. In 2019 was dit 42%.

Concluderend, de opkomst heeft per soort verkiezing een verschillend verloop. Het 'opkomstgat' tussen de verschillende soorten verkiezingen wordt alsmaar groter (Thomassen et al., 2000, p. 24). De Tweede Kamerverkiezingen kennen de hoogste opkomst en onderaan staan de Europese Parlementsverkiezingen. De Gemeenteraadsverkiezingen en de Provinciale Statenverkiezingen zweven in het midden. Kortom, voor zover de opkomst daalt, is dat vooral bij andere verkiezingen dan Kamerverkiezingen (Andeweg & Thomassen, 2011, p. 45).

3. De discussie over het herinvoeren van een opkomstplicht

In het vorige hoofdstuk is de historische context van de opkomstplicht in Nederland geschetst. In dit hoofdstuk zullen de voor- en tegenargumenten van een opkomstplicht worden behandeld. Vervolgens zullen deelvragen worden geformuleerd.

3.1. Argumenten voor een opkomstplicht

In hoofdstuk 2 kwam naar voren dat er door de tijd heen fluctuaties zichtbaar zijn in opkomstcijfers; zeker bij ander soort verkiezingen dan die van de Tweede Kamer zijn er grote verschillen te zien in opkomst voor en na de periode van de opkomstplicht.

Arend Lijphart is de bekendste Nederlandse politicoloog die pleitte voor een herinvoering van een opkomstplicht in democratische landen.⁸ De argumenten van Lijphart zullen worden behandeld, aangezien deze argumenten door de voorstanders van de opkomstplicht worden aangehangen. Bovendien zullen de argumenten van de Socialistische Partij (SP) worden benoemd, aangezien Lijpharts betoog in 1999 weerklank had gevonden bij Jan Marijnissen. Tot slot zullen deze argumenten worden samengevat in ‘algemene’ standpunten.

Argumenten voor een opkomstplicht: Arend Lijphart

Lijphart (1997) stelde dat de wereldwijd afnemende opkomst bij verkiezingen een ernstig democratisch probleem vormt om een aantal redenen. Ten eerste betekent een ongelijke opkomst dat er een systematische bevooroordeeling bestaat tegen minder welvarende burgers, aangezien deze groep in mindere mate opkomt en vervolgens in mindere mate wordt vertegenwoordigd.⁹ Ten tweede duidt deze ongelijke opkomst op ongelijke politieke invloed. Ten derde is de opkomst voor regionale, lokale en supranationale verkiezingen bijzonder slecht, zoals bij de Europese Parlementsverkiezingen. Ten vierde lijkt de opkomst in veel democratische landen af te nemen. Lijphart stelde dat het probleem van ongelijke invloed kan

⁸ De argumenten van Lijphart beruisten op resultaten van empirisch onderzoek. Lijphart gebruikte deze resultaten als basis voor zijn normatief betoog over de opkomstplicht.

⁹ Lijphart richtte zich in zijn betoog op de sociaaleconomische positie van de kiezer. Lijphart stelde dat de positie op de sociale ladder invloed heeft op het wel of niet opkomen bij verkiezingen: de sociaaleconomische bevoorrechten stemmen bijvoorbeeld in veel grotere aantallen dan de minder bevoorrechten (Aarts, 2001, p. 86). Voor de volledigheid: er zijn drie hoofdcategorieën van verklaringen van opkomst (Aarts, 1999). De eerste categorie zijn de *motieven*. De tweede categorie zijn *achtergronden*. Hieronder vallen sociaaleconomische kenmerken waar Lijphart over sprak. De derde categorie zijn de *systeemkenmerken*. De systeemkenmerken en de achtergronden beïnvloeden de motieven. De motieven bepalen vervolgens of er wel of niet gestemd zal worden. De sociaaleconomische positie van de kiezer speelt dus een rol bij het wel of niet opkomen bij verkiezingen.

worden opgelost door institutionele mechanismen in te voeren die de opkomst kunnen maximaliseren. Hieronder valt een opkomstplicht. Vervolgens stelde Lijphart dat de voordelen ervan ruimschoots opwegen tegen de normatieve en praktische bezwaren van een opkomstplicht.

Lijphart stelde dat er twee centrale democratische waarden zijn die in strijd kunnen zijn met elkaar, namelijk gelijkheid en participatie: vele vormen van politieke participatie, waaronder stemmen, kunnen ongelijkheid met zich meebrengen (Aarts, 2001, p. 86). Het hoofdargument van Lijphart is dat een opkomstplicht politieke gelijkheid zou bewerkstelligen. Dit is belangrijk, omdat gelijkheid het democratische ideaal bevordert. Bovendien betoogde Lijphart dat de opkomstplicht positieve neveneffecten heeft: andere vormen van politieke participatie worden aangemoedigd, minder geld zal moeten worden gestoken in verkiezingscampagnes en de toon van campagnes zal veranderen (minder negatief) (Aarts, 2001, p. 86).

Kortom, Lijphart was van mening dat politieke gelijkheid in het geding komt op het moment dat een groep burgers niet stemt.¹⁰ Niet-stemmers zijn vaak in sociaaleconomisch opzicht een achtergestelde groep vergeleken stemmers. Op het moment dat een opkomstplicht van kracht is, kan politieke gelijkheid worden bewerkstelligd. Een opkomstplicht is dus een middel om het stemmen meer egalitair te maken. Dit is in Lijpharts ogen van groot belang, aangezien dit het democratische ideaal van politieke gelijkheid bevordert.

Argumenten voor een opkomstplicht: Socialistische Partij (SP)

Het pleidooi van Lijphart vond weerklank bij de SP in 1999. Jan Marijnissen, toentertijd fractievoorzitter van de SP in de Tweede Kamer, schreef in een opiniebijdrage in *NRC Handelsblad*, getiteld 'De opkomstplicht moet weer ingevoerd worden', dat de lage opkomstcijfers van de recente verkiezingen verontrustend zijn en dat het daarom tijd wordt om "weer eens nadrukkelijk na te denken over een herinvoering van de opkomstplicht" (Marijnissen, 1999).

Marijnissen stelde dat Nederland wordt geconfronteerd met sociaaleconomische verschillen wat betreft actief kiesrecht: "Mensen met een lagere opleiding en zij die minder verdienen gaan vaker niet stemmen dan goed opgeleiden en zij die een hoog inkomen hebben"

¹⁰ Volgens Lijphart (1997) zou een lage of dalende opkomst problematisch zijn voor de kwaliteit van de democratie, omdat de partijvoorkeuren van de stemmers en de niet-stemmers zouden verschillen, waardoor vertekening zou optreden. Bovendien zou de representatieve democratie niet optimaal werken door de ongelijkheid in deelname aan verkiezingen.

(Marijnissen, 1999). Marijnissen trok hieruit de conclusie dat de representativiteit van de volksvertegenwoordigers op deze manier discutabel wordt.

De oorzaak van de lage opkomst ligt in het gebrek aan vertrouwen in de politiek, aldus Marijnissen. Bovendien ligt het aan ongeïnteresseerdheid voor de publieke zaak. De oplossing ligt bij het volk: “Willen wij een kentering in de negatieve spiraal aanbrenge dan moeten wij de moed hebben een gedurfde stap te zetten door de volwassen inwoners van dit land te wijzen op hun plicht zich uit te spreken over het beleid en de toekomst van het land. Mensen moeten soms een beetje geholpen worden vrij en zelfbewust te zijn, hoe paradoxaal dat ook moge klinken. De democratie is te waardevol om hem als het droge zand van het strand te laten weglekken tussen de vingers van een gebalde vuist” (Marijnissen, 1999).

Niet alleen in 1999 bleek de SP voorstander te zijn van een opkomstplicht. Ook in 2019 kwam naar voren dat de SP een herinvoering van de opkomstplicht een goed idee vond. De SP organiseerde het symposium ‘100 jaar Algemeen Kiesrecht: democratie in crisis?’ op 29 januari 2019.¹¹ Een groep mensen staat volgens de SP buiten spel. De vraag die de SP vandaag de dag stelt, is wat de democratie in de huidige vorm nog waard is als een grote groep niet mee doet tijdens verkiezingen. Tijdens het symposium werden de eerste contouren van een antwoord op die vraag geschetst: ‘Met hoofdrollen voor het betrekken van alle mensen (misschien zelfs een opkomstplicht), de herinvoering van het referendum én het democratiseren van de economie’ (“Nooit meer onzichtbaar - SP”, 2019). De SP is van mening dat de discussie over een opkomstplicht moet worden aangezwengeld (Korteweg, 2019).

Argumenten voor een opkomstplicht: algemeen

De argumenten die hierboven zijn benoemd, kunnen worden samengevat in een paar algemene argumenten:

- Een opkomstplicht leidt tot een hogere en bredere opkomst;
- De ongelijke representatie en vertekening in beleid neemt af als de opkomst maximaal is;
- Een hoge opkomst leidt tot een betere afspiegeling van de Nederlandse samenleving in het parlement;

¹¹ Hier werd het onderzoek “Typen niet-stemmers: onderzoek naar verschillende typen niet-stemmers en hun beweegredenen om sommige verkiezingen wel en andere niet te gaan stemmen” van Krouwel, Van Lindert, Etienne, Kutiyski en Pupovac (2018) gepresenteerd. Hierin kwam o.a. naar voren dat de opkomst in arme wijken lager is dan in rijke wijken.

- Een opkomstplicht draagt bij aan een oplossing voor een lage opkomst, ongeïnteresseerdheid en cynisme, aangezien kiezers dan actief moeten nadenken over de politiek.

3.2. Argumenten tegen een opkomstplicht

In dit deel van het onderzoek zullen de argumenten tegen een opkomstplicht worden behandeld. De tegenargumenten kunnen worden onderverdeeld in drie categorieën: praktische gronden, rechtvaardigheidsgronden en effectiviteitsgronden.

Praktische gronden

In het *Rapport van de adviescommissie opkomstplicht* (1967) kwamen praktische gronden voor het afschaffen van de opkomstplicht aan bod. Er werd gesteld dat de sanctie op de niet-naleving van de opkomstplicht niet voldoende kon worden toegepast. Dit zou de overheidspositie ondermijnen, aangezien zij niet in staat werd geacht om een strafbedreiging op te leggen. Bovendien zou een opkomstplicht niet tot een zorgvuldig bewustzijn van de kiezer leiden, aangezien sommige kiezers door een opkomstplicht gedwongen zullen worden om deel te nemen aan verkiezingen en hierdoor uit kregeligheid of onverschilligheid een stem uitbrengen. Tot slot werd er gesteld dat de Nederlandse kiesgerechtigden mondig genoeg waren geworden en dat het daarom niet nodig was om een opkomstplicht hand te haven.

Rechtvaardigheidsgronden

In hetzelfde rapport werden ook rechtvaardigheidsgronden benoemd. Ten eerste is het kiesrecht een *recht*, wat inhoudt dat het de kiezer derhalve vrij staat om hier wel of geen gebruik van te maken. De overheid zou het gebruiken van dit recht niet mogen afdwingen. Ten tweede zijn de Tweede Kamerverkiezingen ervoor om de volkswil te belichamen in de vorm van een volksvertegenwoordiging. De commissie-Berger stelde dat de kiezersfunctie daarom niet afdwingbaar kan zijn.

Effectiviteitsgronden

Als tegenargumenten voor een opkomstplicht worden ook effectiviteitsgronden aangehaald. De vraag die wordt geopperd, is of een hogere opkomst ook tot betere vertegenwoordiging leidt (Duchateau, 2015, p. 156). Er wordt gedacht dat een opkomstplicht geen betere

vertegenwoordiging kan afdwingen. Politieke partijen kunnen dan wel bijzondere aandacht voor specifieke belangen hebben, maar dat betekent niet dat een hogere opkomst leidt tot minder eenzijdige vertegenwoordiging (Duchateau, 2015, p. 157). Verder hebben parlementariërs staatsrechtelijk de taak om niet slechts hun eigen deelbelangen te vertegenwoordigen, maar juist het algemeen belang. (Duchateau, 2015, p. 157).

Tot slot wordt er gesteld dat er alleen scheve vertegenwoordiging van de belangen en wensen van de burgers kan optreden op het moment dat de sociaaleconomische vertekening onder burgers samenhangt met een vertekening in beleidsvoorkeuren, oftewel wanneer de partijvoorkeuren van de thuisblijvers ook daadwerkelijk afwijken van de kiezers die wel stemmen (Andeweg & Thomassen, 2011, p. 46). Het gevaar van een niet-representatieve volksvertegenwoordiging door een lage opkomst op landelijk niveau lijkt tot nu toe van zeer beperkte omvang te zijn (Andeweg & Thomassen, 2011, p. 47).

3.3. Deelvragen

In de vorige secties zijn de voor- en tegenargumenten van een opkomstplicht behandeld. Naar aanleiding van hoofdstuk 1, 2 en 3 zijn er deelvragen geformuleerd:

Deelvraag 1: *Leidt een hogere opkomst als gevolg van een opkomstplicht tot een betere afspiegeling van de Nederlandse samenleving in het parlement?*¹²

Deelvraag 2: *Is een opkomstplicht bij tweede orde verkiezingen een effectief én wenselijk middel om het ‘opkomstgat’ te verkleinen?*

Deelvraag 3: *Is een opkomstplicht moreel aanvaardbaar?*

¹² In deze scriptie wordt er onderzoek gedaan naar de invloed van een opkomstplicht op de mate van afspiegeling in het parlement. Er wordt geen aandacht besteed aan de invloed van een opkomstplicht op de mate van legitimiteit (van volksvertegenwoordigers).

4. Leidt een hogere opkomst als gevolg van een opkomstplicht tot een betere afspiegeling van de Nederlandse samenleving in het parlement?

In het vorige hoofdstuk is naar voren gekomen dat er verschillende opvattingen bestaan over een opkomstplicht. De voorstanders van een opkomstplicht zijn van mening dat de afspiegeling in het parlement beter wordt op het moment dat een opkomstplicht wordt ingevoerd, aangezien de opkomst hoger wordt. De opgekomen kiezer stemt vervolgens op een partij die zich op hun belangen richt. Het probleem van ongelijke invloed kan hiermee worden verholpen. De tegenstanders beweren echter dat een opkomstplicht het representatieprobleem niet kan oplossen: representatie kan niet worden afgedwongen en bovendien moeten de partijvoorkeuren van de thuisblijvers significant afwijken van de kiezers die wél stemmen om te kunnen spreken van onvoldoende vertegenwoordiging (Andeweg & Thomassen, 2011, p. 46).

In dit hoofdstuk zal er worden onderzocht wat de invloed van een opkomstplicht is op de mate van afspiegeling in het parlement. Het doel is om meer inzicht te verkrijgen in de groep niet-stemmers. Wijken de partijvoorkeuren van de niet-stemmers af van die van de stemmers? Draagt een opkomst van de thuisblijvers bij aan betere afspiegeling in het parlement?

4.1. Wie is de niet-stemmer?

Er wordt vaak aangenomen dat niet-stemmers een homogene groep vormen (Krouwel, Kokx, & Pol, 2010, p. 3). Echter, de niet-stemmers zijn te onderscheiden in verschillende subgroepen. In het onderzoek van Krouwel, Van Lindert, Etienne, Kutiyski en Pupovac (2018) wordt er een onderscheid gemaakt tussen verschillende typen niet-stemmers en hun beweegredenen om weg te blijven bij verkiezingen. Uit het onderzoek kwam naar voren dat er vier typen niet-stemmers zijn: de levenscyclus-afhankelijke instapper, de kwetsbare buitenstaander, de boze afhaker en de toevallige thuisblijver. In Tabel 1 zijn de verschillende niet-stemmers aangegeven met daarbij een omschrijving. In Tabel 2 is de groepsgrootte per type niet-stemmer te zien.

Tabel 1*Typen niet-stemmers en hun kenmerken*

Type niet-stemmer	Kenmerk	Leeftijd	Opleiding	Sociale ladder	Partijvoorkeur
De levenscyclus-afhankelijke instapper	Relatief lage mate van betrokkenheid bij de samenleving, minder interesse in de publieke zaak, vooral georiënteerd op hun gezinsleven, de persoonlijke levenssfeer, werk en vrienden. Wel een relatief sterk gevoel van burgerschap	Jonge mensen: 35-49. Jonger dan de gemiddelde populatie	Hoger opgeleid – HBO of WO	Hoog	D66, VVD, PvdA, GroenLinks en CU
De kwetsbare buitenstaander	Ervaren zeer hoge mate van economische kwetsbaarheid (de laagste baankwaliteit en de hoogste baanonzekerheid). Dit resulteert in een relatief lage mate van betrokkenheid bij de samenleving. Desalniettemin heerst hier nog wel het vertrouwen in instituties en de politiek	Relatief veel jongeren: 35 - 49 en 50 - 64	Lager opgeleid – MBO of MAVO	Laag	PvdD, SP, CU, DENK, tevens relatief vaak op een niet traditionele nationale partij
De boze afhaker	Laagste mate van politieke betrokkenheid, maar wel betrokken bij de samenleving. Negatieve houdingen domineren en economisch kwetsbaar	Gemiddeld hogere leeftijd: 50-64	Lager opgeleid – MBO of MAVO	Laag	Proteststem op anti-establishment partijen: FvD, PVV, SP, 50PLUS en lokale partijen

De toevallige thuisblijver	Trouwe kiezers; door overmacht niet stemmen. Goede economische en sociale positie. Betrokken en geëngageerde groep in de samenleving	Gemiddeld hogere leeftijd: 50-64	Hoog opgeleid – WO doctoraal of master	Hoog	Minder scherp patroon: DENK, SGP, PvdA, GroenLinks en D66, en in iets mindere mate VVD, CDA en CU
----------------------------	--	----------------------------------	--	------	---

Noot. Informatie overgenomen uit “Typen niet-stemmers: Onderzoek naar verschillende typen niet-stemmers en hun beweegredenen om sommige verkiezingen wel en andere niet te gaan stemmen”, door Krouwel et al., 2018, https://kennisopenbaarbestuur.nl/media/255692/typen-situationele-niet-stemmers_bzk.pdf.

Tabel 2

Groepsgrootte typen niet-stemmers¹³

Type niet-stemmer	Groepsgrootte
De levenscyclus afhankelijke instapper	32,2%
De kwetsbare buitenstaander	13,1%
De boze afhaker	22,1%
De toevallige thuisblijver	23,6%

Noot. Informatie overgenomen uit “Typen niet-stemmers: Onderzoek naar verschillende typen niet-stemmers en hun beweegredenen om sommige verkiezingen wel en andere niet te gaan stemmen”, door Krouwel et al., 2018, https://kennisopenbaarbestuur.nl/media/255692/typen-situationele-niet-stemmers_bzk.pdf.

4.2. Hoe verschilt de niet-stemmer van de stemmer?

Een groot aantal factoren zijn van invloed op het wel of niet opkomen van kiezers bij verkiezingen. Uit het onderzoek van Krouwel et al., (2018) blijkt dat de ‘boze afhaker’ overduidelijk het minst geneigd is te gaan stemmen. Ook ‘kwetsbare buitenstaanders’ hebben een relatief lage stemkans: meer dan de helft van de kwetsbare buitenstaanders geeft aan weleens een verkiezing gemist te hebben (Krouwel et al., 2018, p. 18). De ‘toevallige thuisblijvers’ hebben de hoogste stemkans en daarna volgen de ‘instappers’.

Om erachter te komen of een opkomst van één van deze groepen bij de Tweede Kamerverkiezingen invloed zal hebben op de mate van afspiegeling in het parlement, moet er

¹³ Het aantal respondenten van het onderzoek van Krouwel et al. (2018) was 9.652: “Om de resultaten van de analyses representatiever te maken voor de totale Nederlandse populatie is een weging op de resultaten van het panel uitgevoerd. Er is hierbij gewogen op leeftijd, geslacht, opleiding en stemgedrag bij de afgelopen Tweede Kamerverkiezing” (Krouwel et al., 2018, p. 4).

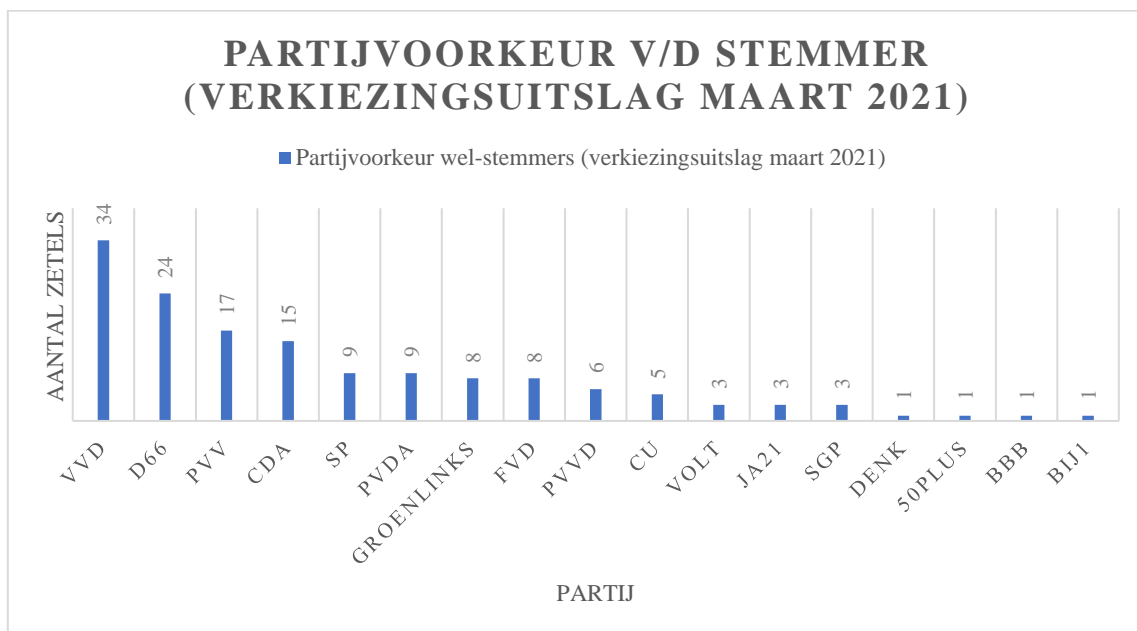
gekeken worden naar de partijvoorkeuren van de stemmer en de niet-stemmer. Er kan namelijk alleen vertekening optreden als de partijvoorkeuren van de thuisblijvers afwijken van de voorkeuren van de stemmers.

Partijvoorkeur van de stemmer

In Grafiek 2 is een overzicht te zien van de verkiezingsuitslag van maart 2021. Deze grafiek laat zien wat de partijvoorkeuren zijn van de stemmer.

Grafiek 2

Partijvoorkeuren van de stemmer tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 2021

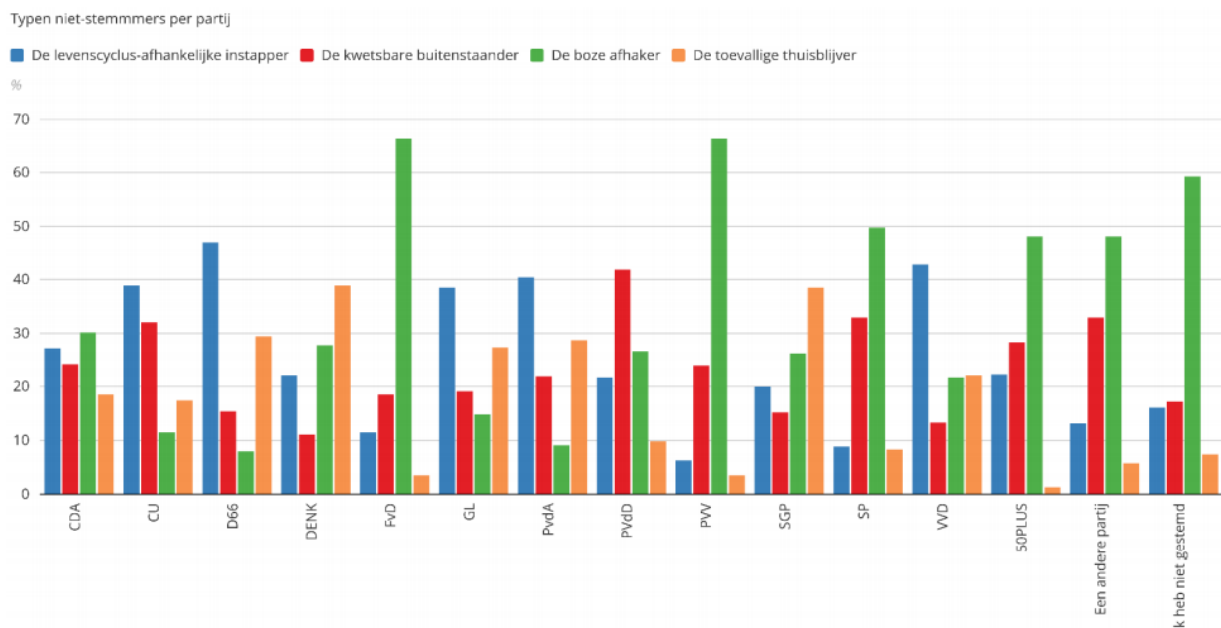
Uit Grafiek 2 blijkt dat de stemmer de volgende partijvoorkeuren heeft (top 5):

- VVD
- D66
- PVV
- CDA
- SP

In Figuur 3 is een overzicht te zien van de typen niet-stemmers per politieke partij. Bovendien is te zien welke typen niet-stemmers *niet* hebben gestemd tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 2017. Hieruit blijkt dat de ‘boze afhaker’ de grootste groep niet-stemmers vormt. Door de partijvoorkeuren van de verschillende typen niet-stemmers in kaart te brengen, kan er gekeken worden of deze afwijken van de voorkeuren van de stemmer.

Figuur 3

Typen niet-stemmers per partij

Noot. Herdrukt van “Typen niet-stemmers: Onderzoek naar verschillende typen niet-stemmers en hun beweegredenen om sommige verkiezingen wel en andere niet te gaan stemmen”, door Krouwel et al., 2018, p. 30, https://kennisopenbaarbestuur.nl/media/255692/typen-situationele-niet-stemmers_bzk.pdf.

Partijvoorkeur van de 'boze afhaker'

Grafiek 3

Partijvoorkeuren van de 'boze afhaker'

Uit Grafiek 3 blijkt dat de 'boze afhaker' de volgende partijvoorkeuren heeft (top 5):

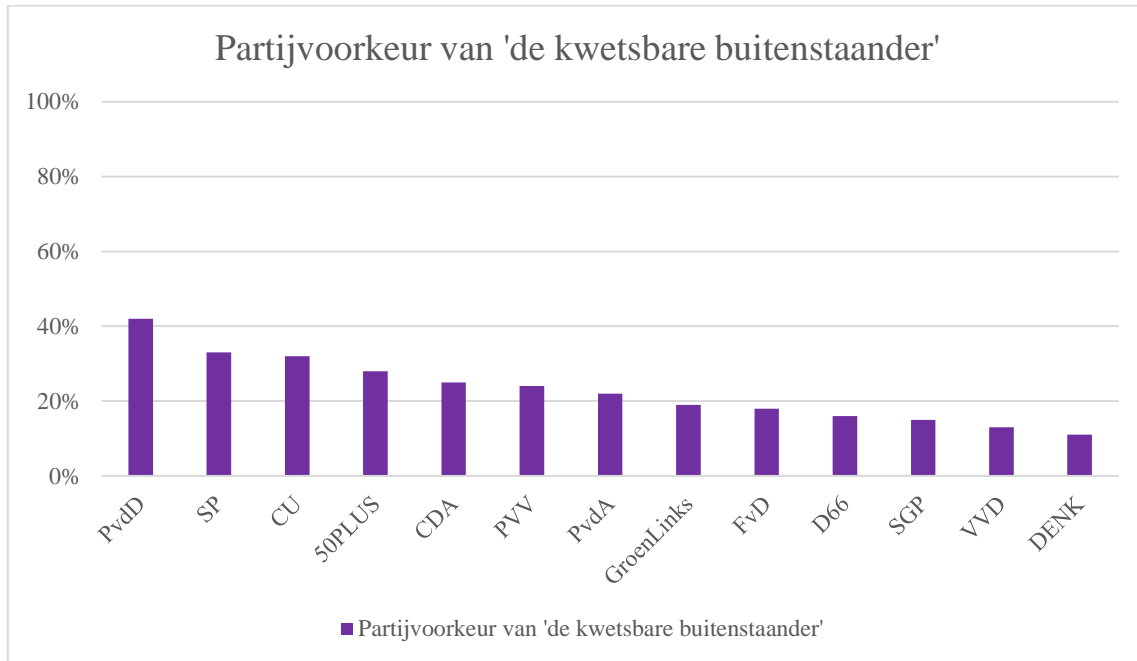
- FvD
- PVV
- SP
- 50PLUS
- CDA

Uit Figuur 3 blijkt dat de grootste groep die niet heeft gestemd tijdens de Tweede Kamerverkiezingen de 'boze burgers' zijn. Tegelijkertijd zijn de 'boze burgers' de groep die het minst geneigd zijn om te stemmen. Met name onder FvD, PVV en SP bevinden zich veel van dit type niet-stemmers. Een opkomst van dit type niet-stemmer bij verkiezingen kan voor een groei in het aantal zetels voor partijen zoals FvD, PVV en SP zorgen.

Partijvoorkeur 'kwetsbare buitenstaander'

Grafiek 4

Partijvoorkeur van 'de kwetsbare buitenstaander'

Uit Grafiek 4 blijkt dat de 'kwetsbare buitenstaander' de volgende partijvoorkeuren heeft (top 5):

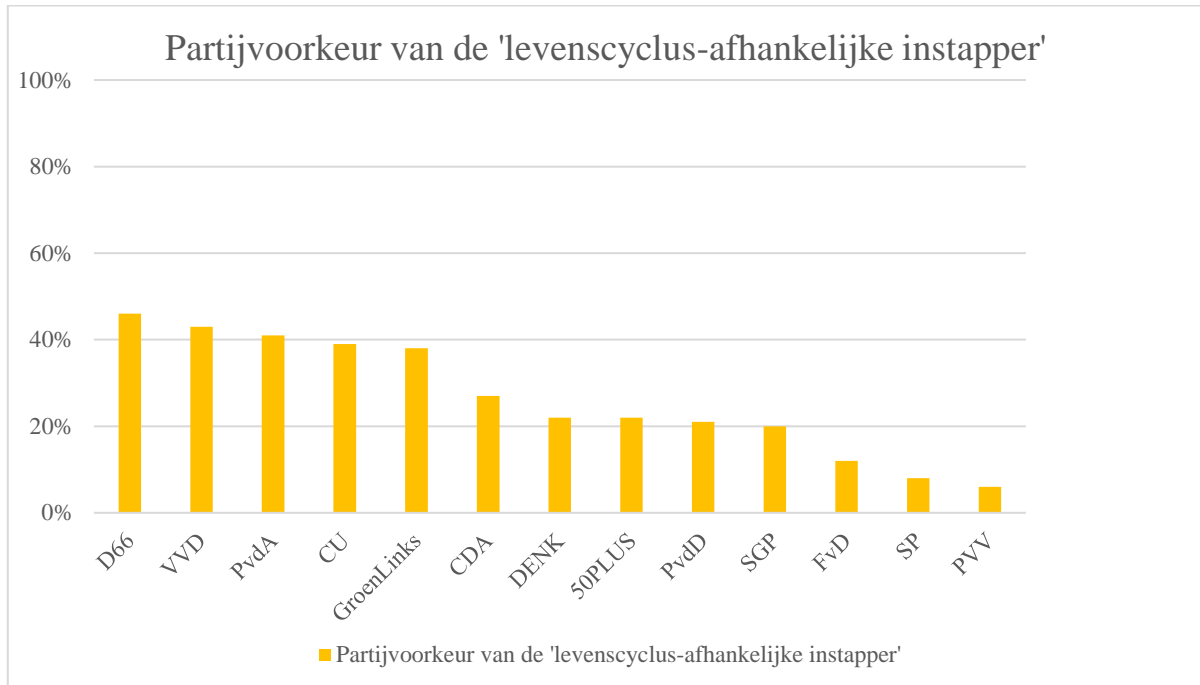
- PvdD
- SP
- CU
- 50PLUS
- CDA

De 'kwetsbare buitenstaander' vormt een relatief kleine groep die niet heeft gestemd tijdens de Tweede Kamerverkiezingen (zie Figuur 3). Desalniettemin zijn dit kiezers die net zoals de 'boze afhaker' vergelijkbare sentimenten heeft, zoals boosheid, verdriet en angst. Deze groep heeft echter een andere politieke voorkeur. Met name onder PvdD, SP en CU bevinden zich veel van dit type niet-stemmers. Een opkomst van dit type niet-stemmer bij verkiezingen kan voor een groei in het aantal zetels voor partijen zoals PvdD, SP en CU zorgen.

Partijvoorkeur van de 'levenscyclus-afhankelijke instapper'

Grafiek 5

Partijvoorkeur van de 'levenscyclus-afhankelijke instapper'

Uit Grafiek 5 blijkt dat de 'levenscyclus-afhankelijke instapper' de volgende partijvoorkeuren heeft (top 5):

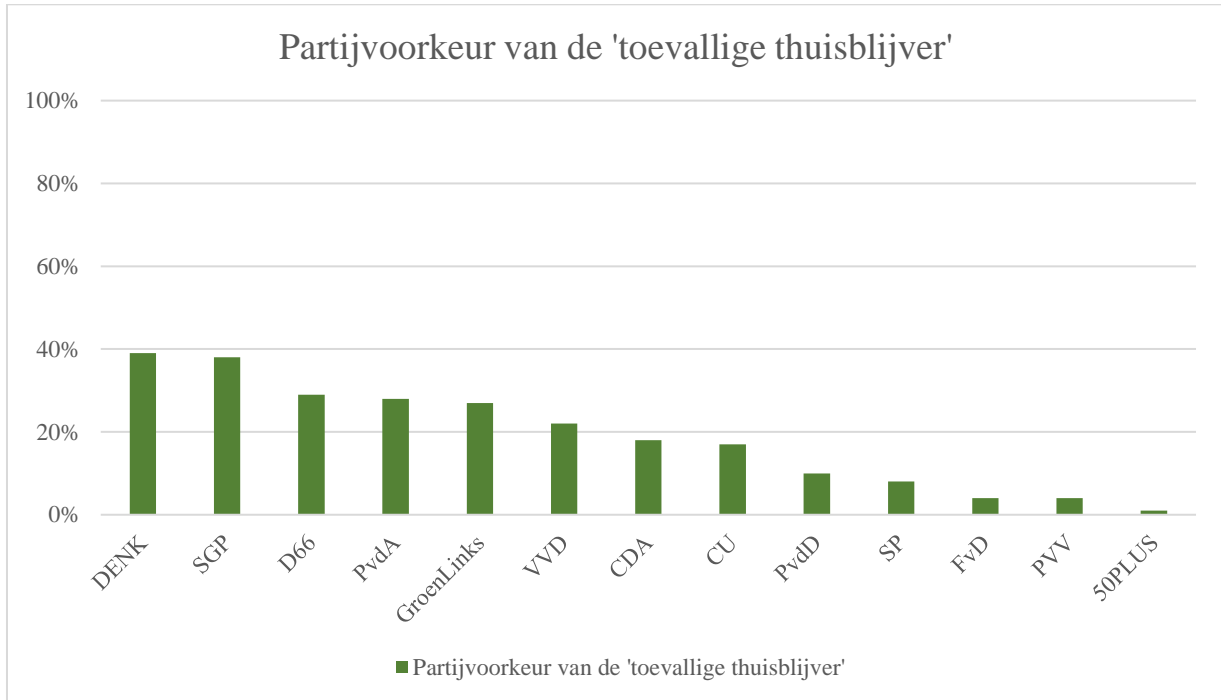
- D66
- VVD
- PvdA
- CU
- GroenLinks

De 'levenscyclus-afhankelijke instapper' vormt een relatief kleine groep die niet heeft gestemd tijdens de Tweede Kamerverkiezingen (zie Figuur 3). Met name onder D66, VVD en PvdA bevinden zich veel van dit type niet-stemmers. Een opkomst van dit type niet-stemmer bij verkiezingen kan voor een groei in het aantal zetels voor partijen zoals D66, VVD en PvdA zorgen.

Partijvoorkeur van de 'toevallige thuisblijver'

Grafiek 6

Partijvoorkeur van de 'toevallige thuisblijver'

Uit Grafiek 6 blijkt dat de 'toevallige thuisblijver' de volgende partijvoorkeuren heeft (top 5):

- DENK
- SGP
- D66
- PvdA
- GroenLinks

Deze groep vormt de kleinste groep niet-stemmers die niet heeft gestemd tijdens de Tweede Kamerverkiezingen (zie Figuur 3). Met name onder DENK, SGP en D66 bevinden zich veel van deze soort type niet-stemmers. Een opkomst van dit type niet-stemmer bij verkiezingen kan voor een minimale groei in het aantal zetels voor deze partijen zorgen, aangezien het een hele kleine groep niet-stemmers betreft.

4.3. Resultaten

Op de vraag of een hoge opkomst van niet-stemmers bij de Tweede Kamerverkiezingen als gevolg een opkomstplicht kan bijdragen aan een betere afspiegeling van de Nederlandse samenleving in het parlement, kan er worden gesteld dat het invoeren van een opkomstplicht in beperkte zin hieraan kan bijdragen.¹⁴

Uit dit hoofdstuk is gebleken dat er verschillende typen niet-stemmers zijn. Door te kijken naar verschillen in partijvoorkeuren van stemmers en niet-stemmers is het mogelijk om een conclusie te trekken over het effect van een opkomst van deze groepen op de mate van afspiegeling.

Er is gebleken dat ‘de boze afhaker’ als meeste de neiging heeft om niet te stemmen tijdens Tweede Kamerverkiezingen. Als er wordt gekeken naar de partijvoorkeuren van deze groep kan er worden gesteld dat de partijvoorkeuren nauwelijks afwijken van die van de stemmer (heeft ook voorkeur voor o.a. PVV en SP). Ook is gebleken dat de partijvoorkeuren van de ‘kwetsbare buitenstaander’ gedeeltelijk overeenkomen met de voorkeuren van de stemmer.

De veronderstelling is, kortom, dat door een opkomstplicht meer kiezers, waaronder de verschillende typen niet-stemmers, zullen opkomen. Uit dit onderzoek komt naar voren dat dit in het voordeel kan werken van sociaaldemocratische en populistische partijen. Dit betekent dat de samenstelling¹⁵ van het parlement kan veranderen bij een hogere opkomst van deze groep(en). Het evenredige kiesstelsel zorgt ervoor dat een verandering in opkomst direct wordt vertaald naar de samenstelling van het parlement.

Echter, een niet-representatieve volksvertegenwoordiging lijkt van beperkte omvang te zijn. De reden hiervoor is dat de partijvoorkeuren van de thuisblijvers nauwelijks afwijken van de voorkeuren van de kiezers die wel opkomen. De sociaaleconomische vertekening onder kiezers hangt dus niet samen met een vertekening in beleidsvoorkeuren.

Dit betekent echter niet dat de afspiegeling niet *beter* kan. Een hogere opkomst van de niet-stemmer als gevolg van een opkomstplicht kan er namelijk toe leiden dat populistische en sociaaldemocratische partijen een groter aantal zetels behalen. Een opkomstplicht zou dus

¹⁴ In deze scriptie is er alleen naar bestaande partijen gekeken. Het is ook mogelijk dat kiezers thuisblijven, omdat hun ‘ideale partij’ niet bestaat. Op het moment dat zo’n partij zich aandient, kan dit ervoor zorgen dat deze kiezers wél opkomen bij verkiezingen. Dit zal dan zorgen voor een stijging van de opkomst én voor een flinke verschuiving (Andeweg & Thomassen, 2011, p. 47). Een voorbeeld hiervan is het jaar 2002: de nieuwe partij LPF deed mee aan de verkiezingen en verwoordde een standpunt dat veel kiezers aantrok, wat leidde tot een stijging in de opkomst tot 79% én een politieke verschuiving.

¹⁵ In deze zin wordt hiermee de zetelverdeling in het parlement bedoeld.

effectief kunnen zijn om de samenstelling van het parlement te veranderen, waardoor het parlement een betere afspiegeling wordt van de politieke verhoudingen van de samenleving.

Verder onderzoek moet uitwijzen of de samenstelling van het parlement¹⁶ representatief genoeg is. De belangen van de hele samenleving worden dan wel misschien behartigd – aangezien de partijvoorkeuren van stemmers en niet-stemmers in grote mate overeenkomen – maar uit eerder onderzoek blijkt dat minderheden in de Tweede Kamer enigszins ondervertegenwoordigd zijn in termen van descriptieve vertegenwoordiging (Zwan, 2017).

¹⁶ In deze zin wordt hiermee de kandidatenlijst van politieke partijen bedoeld. Politieke partijen bepalen wie er op de lijst geplaatst wordt en daarmee spelen kandidatenlijsten een belangrijke rol in de samenstelling van de Tweede Kamer en de mate van descriptieve vertegenwoordiging (Zwan, 2017).

5. Is een opkomstplicht bij tweede orde verkiezingen een effectief én wenselijk middel om het opkomstgat te verkleinen?

In hoofdstuk 4 is onderzocht wat het effect is van een opkomstplicht op de mate van afspiegeling in het parlement. In dit hoofdstuk zal worden onderzocht wat voor invloed een opkomstplicht heeft op tweede orde verkiezingen, en dan in het bijzonder op de Europese Parlementsverkiezingen, aangezien deze verkiezingen de laagste opkomst kennen. Bovendien zal worden onderzocht of een opkomstplicht bij tweede orde verkiezingen wenselijk is.

Uit hoofdstuk 2 is gebleken dat de verschillen in opkomst tussen soorten verkiezingen groot zijn. In Tabel 3 staat een overzicht van de exacte opkomstpercentages van de afgelopen verkiezingen. Nederland kent vijf soorten verkiezingen. De hoogste opkomst is bij de Tweede Kamerverkiezingen met 78,1%. Ongeveer de helft van de kiesgerechtigden stemt tijdens de Provinciale Statenverkiezingen, Gemeenteraadsverkiezingen en Waterschapsverkiezingen. Wegblijven komt het meest voor bij de Europese Parlementsverkiezingen.

Tabel 3

Opkomst bij eerste en tweede orde verkiezingen in Nederland¹⁷

Verkiezing	Soort verkiezing	Jaar	Opkomst
Tweede Kamerverkiezingen	Eerste orde	2021	78,1%
Provinciale Statenverkiezingen	Tweede orde	2019	56,2%
Gemeenteraadsverkiezingen	Tweede orde	2018	54,9%
Waterschapsverkiezingen	Tweede orde	2019	51,3%
Europese Parlementsverkiezingen	Tweede orde	2019	41,8%

¹⁷ Cijfers geraadpleegd van: *Verkiezingen*. Cordeweners, T. (2021, 25 januari). Geraadpleegd op 14 mei 2021, van <https://kennisopenbaarbestuur.nl/thema/verkiezingen/>

5.1. Het probleem van een lage opkomst bij Europese Parlementsverkiezingen

Zoals uit hoofdstuk 1 bleek, kan de lage opkomst bij tweede orde verkiezingen worden beschouwd als een probleem voor de kwaliteit van de democratie. Verkiezingen worden als een mechanisme gezien om de politieke participatie van de gehele (kiesgerechtigde) bevolking te bewerkstelligen (Aarts, 1999, p. 18). Stemmen bij verkiezingen is een aspect van volwaardig burgerschap en van het functioneren van individuen als leden van een democratisch systeem.

Sinds 1984 komt de opkomst voor Europese Parlementsverkiezingen niet meer boven de 50%. Dit komt doordat deze verkiezingen door de kiezer als tweede orde worden beschouwd. Dit houdt in dat de kiezer ervan uitgaat dat de nationale politiek de stembeslissingen op Europees niveau beïnvloedt. Bovendien is de kiezer van mening dat er minder op het spel staat (Marquart, Goldberg, & De Vreese, 2020, p. 681). Andere redenen om niet op te komen tijdens Europese Parlementsverkiezingen zijn:

- De kiezer voelt zich niet verbonden met de verkiezingsprocedure van de Europese Unie (EU): de EU-instellingen zijn vaag en gecompliceerd; ze voelen zich verloren in het institutionele ‘labyrint’ van de EU. Kiezers onthouden zich om deze reden van het kiezen van EU-vertegenwoordigers (Malkopoulou, 2009, p. 3);
- De kiezer denkt dat hun stem het EU-beleid niet kan beïnvloeden (Malkopoulou, 2009, p. 3);
- De kiezer denkt dat het EP een secundaire en gecompliceerde rol in de besluitvorming van de EU speelt (Malkopoulou, 2009, p. 4);
- De kiezer heeft een gebrek aan algemene kennis over de structuur van de EU en haar instituties;
- De kiezer heeft de perceptie dat Brussel ‘ver weg’ is; de kiezer heeft het gevoel dat de EU-instellingen macht overnemen van nationale vertegenwoordigende organen (Malkopoulou, 2009, p. 4);
- De kiezer heeft geen vertrouwen in het EP (NOS, 2019);
- De kiezer stemt bewust niet (bijvoorbeeld omdat het de enige manier is om het EP ‘weg te krijgen’).

De redenen om weg te blijven bij Europese Parlementsverkiezingen zijn divers. De lage opkomst bij tweede orde verkiezingen is hoe dan ook problematisch.¹⁸ Ten eerste is een lage opkomst reden tot ongerustheid als de opkomst wordt gezien als een maatstaf voor politieke participatie.¹⁹ Een democratie wordt namelijk gezien als een regeringsvorm waar wordt geregeerd door het volk. Als een groot deel van de kiesgerechtigden niet deelneemt aan verkiezingen, heeft dit een effect op de representatieve functies van de politieke instellingen. In het geval van de Europese Parlementsverkiezingen heeft een lage opkomst effect op de representativiteit van de EU-instellingen, zoals het EP. Ten tweede komt bij een lage opkomst ook de legitimiteit van deze instellingen ter discussie.

De reden dat een maximale opkomst ook bij tweede orde verkiezingen van belang is, is omdat een lage opkomst kan worden gezien als een probleem voor de kwaliteit van de democratie en de legitimiteit van de besluitvorming. Een lage opkomst bij Europese Parlementsverkiezingen doet af aan de legitimiteit van het verkiezingsproces, van het EP zelf en van de EU als geheel (Malkopoulou, 2009, p. 1). De EU is een democratisch project en een lage opkomst bij rechtstreekse verkiezingen, wat de kern is van een democratie, ondermijnt de positie van de EU. Vanuit deze visie kan er worden gepleit voor het invoeren van een opkomstplicht voor tweede orde verkiezingen.

5.2. Waarom (g)een opkomstplicht voor tweede orde verkiezingen?

In de vorige sectie is naar voren gekomen dat een lage opkomst voor tweede orde verkiezingen, zoals voor het EP, problematisch kan zijn. Een opkomstplicht kan een effectief middel zijn om de opkomst aanzienlijk te verhogen voor tweede orde verkiezingen. Een voorbeeld van een EU land waar de opkomstplicht geldt, is België. De grondgedachte die achter het invoeren van een opkomstplicht ligt, is universele participatie. Het is een manier om het principe van politieke participatie te vervullen.

De opkomst in België is bij eerste en tweede orde verkiezingen hoog en stabiel. In Grafiek 7 is een overzicht te zien van de opkomstpercentages voor de Europese Parlementsverkiezingen in België vergeleken met Nederland. Grafiek 7 toont aan dat een opkomstplicht effectief is wat betreft het genereren van een hogere opkomst; de opkomst is in België beduidend hoger dan in Nederland voor de Europese Parlementsverkiezingen. Een

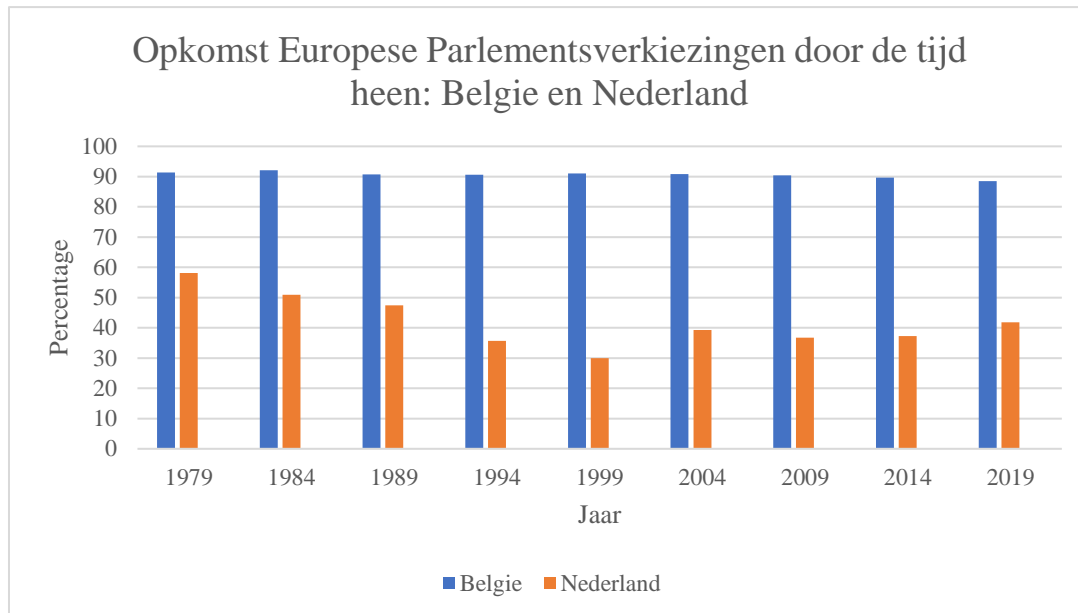
¹⁸ Als het niet wordt gezien als “een empirisch probleem van vertekende vertegenwoordiging (eerste soort), dan wordt het gezien als een normatief probleem van onvolwaardig burgerschap (tweede soort)” (Aarts, 1999, p. 18).

¹⁹ Met politieke participatie wordt in dit onderzoek participatie in brede zin bedoeld. Het kan slaan op allerlei vormen van politieke participatie, zoals vrijwilligerswerk, stemmen, politiek nieuws volgen, deelnemen aan een overlegmoment met het stadsbestuur, petitie ondertekenen, aan demonstraties deelnemen etc.

opkomstplicht kan de opkomst voor tweede orde verkiezingen aanzienlijk verhogen en is dan ook een effectief instrument om kiezers te motiveren om naar de stembus te gaan.

Grafiek 7

Opkomst bij Europese Parlementsverkiezingen door de tijd heen: België en Nederland

Een opkomstplicht kan dus het probleem van een groeiend ‘opkomstgat’ en een lage opkomst voor tweede orde verkiezingen verhelpen. Echter, er zijn ook andere redenen om een opkomstplicht in te voeren voor tweede orde verkiezingen.²⁰

Ten eerste zal een hogere opkomst ervoor zorgen dat het ‘legitimitetsprobleem’ van de EU en haar instituties wordt verholpen. Naast legitimiteit, zal de representativiteit ook verbeteren, aangezien het EP een inclusiever karakter zal krijgen als meer kiezers opkomen.

Ten tweede kan een opkomstplicht tot grotere bewustwording en belangstelling voor Europese kwesties leiden (Malkopoulou, 2009, p. 12). Een opkomstplicht kan werken als een mechanisme dat het bewustzijn van de kiezer over politieke kwesties in de EU vergroot. Uit het onderzoek van Shineman (2016) kwam naar voren dat burgers die werden gemobiliseerd om te gaan stemmen, ook beter geïnformeerd werden over de inhoud van de verkiezingen. Het mobiliseren van electorale participatie motiveerde burgers om politiek betrokken te raken. Het onderzoek levert sterk bewijs ter ondersteuning van de hypothese dat electorale deelname de prikkels voor politieke participatie vergroot.

²⁰ In dit geval voor de Europese Parlementsverkiezingen.

Alhoewel een opkomstplicht een *effectief* middel kan zijn om de opkomst te verhogen, moet er worden afgevraagd of het ook een *wenselijk* middel is. Enerzijds wordt er door sommige politicologen betoogd dat de opkomst voor tweede orde verkiezingen met een reden laag is. De opkomst daalt zodra verkiezingen er minder toe doen en minder competitief zijn, oftewel wanneer er problemen ontstaan met de werking van de democratie (Van Spanje, 2015). In het geval Europese Parlementsverkiezingen wordt er gesproken over een ‘democratisch tekort’ (Follesdal & Hix, 2006). Dit democratisch tekort ontstaat vanwege het feit dat er geen verkiezingsstrijd is voor politiek leiderschap op Europees niveau; vertegenwoordigers worden op EU-niveau gekozen. Een opkomstplicht kan dergelijke problemen, zoals een democratisch tekort, niet oplossen – dat zou ‘symptoombestrijding’ zijn (Van Spanje, 2015).

Anderzijds worden schommelingen in de opkomst waardevol geacht, omdat ze de veranderende mate van (on)tevredenheid van kiezers afspiegelen (Malkopoulou, 2009, p. 13). Een opkomstplicht neemt die schommelingen weg en daarmee ook de signaalfunctie. Een dalende of lage opkomst kan een sein zijn dat er om hervorming wordt gevraagd. Met een opkomstplicht wordt die signaalmogelijkheid afgepakt.

Kortom, een opkomstplicht zou een *effectief* mechanisme kunnen zijn om de opkomst te verhogen en het probleem van wijdverbreide afkeer voor deelname aan tweede orde verkiezingen aan te pakken. Of het ook een *wenselijk* middel is, blijft de vraag. Een opkomstplicht ontnemt wellicht het zicht op hervormingen van tweede orde verkiezingen waar de kiezer om vraagt. Een opkomstplicht neemt bovendien de onderliggende oorzaken voor een lage opkomst niet weg. Het werkelijke doel is om het politieke bewustzijn van de kiezer te veranderen.

6. Is een opkomstplicht moreel aanvaardbaar?

In dit hoofdstuk zal de kwestie van een opkomstplicht worden behandeld vanuit normatief perspectief. Naast praktische en/of empirische bezwaren zijn er namelijk ook normatieve bezwaren voor een opkomstplicht. In dit hoofdstuk zullen de normatieve argumenten worden behandeld en zal er een antwoord worden gegeven op de vraag of een opkomstplicht moreel aanvaardbaar is.²¹

6.1. Een opkomstplicht en het democratische ideaal van individuele vrijheid

In het Nederlandse kiesstelsel staat het idee van evenredige vertegenwoordiging centraal. In de politiek dient elke maatschappelijke groep gerepresenteerd te worden naar verhouding. Een opkomstplicht zou een aantrekkelijke oplossing zijn voor het conflict dat Lijphart (1997) schetste tussen twee democratische idealen, namelijk politieke participatie en politieke gelijkheid. Echter, er wordt betoogd dat een opkomstplicht een ander democratisch ideaal schendt, namelijk die van individuele vrijheid. Er wordt gesteld dat we in een democratie moeten uitgaan van het liberale idee van zo min mogelijk dwang. Een democratie zou haar burgers de vrijheid moeten geven om niet te stemmen. Een opkomstplicht zou het stemmen afdwingen, wat een schending van de individuele vrijheid vormt.

Ook de commissie-Berger stelde in het rapport van 1967 dat er morele afwegingen waren genomen om de opkomstplicht af te schaffen. De afwijzing van de opkomstplicht werd gerechtvaardigd door de overtuiging dat het kiesrecht een *recht* is en dat het de kiezer vrij staat om hier wel of geen aanspraak op te maken. In morele zin wordt er geaccepteerd dat het publieke recht tevens een publieke plicht betekent, maar niet in formeel-juridische zin (Holsteyn, 2014). De kiezers hebben enerzijds dus wel een morele plicht om te gaan stemmen, maar de staat zou het stemmen niet mogen afdwingen. Bovendien stelde de commissie dat de opkomstplicht in de praktijk wél fungeerde als een stemplicht en dat er een element van stemdrang aanwezig was (Staatsuitgeverij, 1967).

Naast dat het vrijheidsbeginsel onder druk kan komen te staan door een opkomstplicht, kan het ook het stemgeheim onder druk zetten. De gedachte achter de opkomstplicht is om met

²¹ De vraag over de wenselijkheid van een opkomstplicht en of het moreel aanvaardbaar is, schept grote meningsverschillen tussen burgers, maar ook politici (Billiet, 2001). Het is onmogelijk om het 'ware' antwoord op die vraag te geven. Het enige wat kan worden gedaan is om alle zinnige argumenten van voor- en tegenstanders te vermelden en een standpunt in te nemen. Desalniettemin zal dit standpunt geenszins het statuut hebben van een decisief antwoord. Wel kan het 'dienstbaar zijn in de opinievorming van de verantwoordelijken die een beslissing moeten nemen' (Billiet, 2001).

een maximale opkomst de Tweede Kamer een afspiegeling te laten zijn van de opvattingen van de samenleving. Hiervoor is deelname aan verkiezingen van alle kiesgerechtigden cruciaal. In 1928 werd de regeling voor het verlenen van een schriftelijke volmacht ingevoerd om iedereen de mogelijkheid te geven om te stemmen (De Jong, 2014, p. 1429). In 1976 kwam een grote doorbraak in het stemmen per volmacht door de invoering van de onderhandse volmacht²² (De Jong, 2014, p. 1429).

Door de nieuwe vormen van het uitbrengen van een stem, waaronder iemand machtigen, kan het stemgeheim in het gedrang komen. Door een opkomstplicht zal het percentage dat hier gebruik van maakt stijgen; ouderen en kiezers woonachtig in het buitenland zullen hier in sommige gevallen beroep op (moeten) doen. Dit zou ernstige gevolgen kunnen hebben voor het vertrouwen in de eerlijkheid van de Nederlandse verkiezingen, aangezien de deur voor misbruik van stemmen wijd wordt opengezet (De Jong, 2014, p. 1429).

6.2. De haken en ogen aan het vrijheidsbeginsel argument

Het vrijheidsbeginsel argument lijkt op het eerste oog aantrekkelijk, maar toch zitten er enkele haken en ogen aan. Ten eerste behouden kiezers het recht om niet te stemmen, aangezien de kiezer slechts de plicht heeft om zich te melden bij een stembureau als een opkomstplicht wordt ingevoerd. De kiezer wordt dus niet gedwongen om een stem uit te brengen (Jumelet, 2010). Het staat de kiezer vrij om wel of geen gebruik te maken van het stemrecht. Met een opkomstplicht wordt de kiezer slechts opgeroepen om op te komen tijdens verkiezingen in de hoop dat er gebruik wordt gemaakt van het stemrecht.

Bij een opkomstplicht kan er bovendien rekening worden gehouden met de techniek van het stemmen, waardoor het element van stemdrang verdwijnt. Hieronder vallen de mogelijkheden om blanco en ongeldig te stemmen. Een blanco stem wordt vaak als een protestgeluid beschouwd. Ook wordt er soms bewust ongeldig gestemd. De mogelijkheid om *niet te willen en/of kunnen kiezen* moet aanwezig zijn, aangezien dit ervoor zorgt dat de individuele vrijheid maximaal blijft door alleen opkomen bij verkiezingen te verplichten. Kiezers zullen niet gedwongen worden om een keuze te maken als deze opties aanwezig zijn en om die reden zou de mogelijkheid om blanco of ongeldig te stemmen aanwezig moeten zijn ten tijde van een opkomstplicht.

²² Een kiezer kon op deze manier ‘‘een andere kiezer die bij hetzelfde stembureau stond ingeschreven machtigen tot het uitbrengen van zijn stem’’ (De Jong, 2014, p. 1429). Als gevolg steeg het aantal per volmacht uitgebrachte stemmen enorm.

Ten derde kent de Nederlandse democratie weinig absolute vrijheden (Jumelet, 2010). Dit houdt in dat een overheid de vrijheid van haar burgers kan beperken als hier redenen voor zijn. Voorbeelden hiervan zijn verkeersregels, de leerplicht of de *lockdown*. De opkomst bij de Tweede Kamerverkiezingen is relatief hoog en stabiel. Desalniettemin is het ‘opkomstgat’ tussen deze en andere verkiezingen groot. Om dit tegen te gaan kan er een kleine vrijheidsbeperking worden opgelegd, aangezien juist de democratische staatsvorm ervoor zorgt dat burgers rechten en vrijheden genieten. Daarom zou in dit opzicht het opgeven van de vrijheid om niet op te komen tijdens verkiezingen kunnen worden ingeleverd, omwille het behoud van de democratie en daarmee meer kansen en vrijheden (Jumelet, 2010).

Desalniettemin is het waar dat een dwang of plicht van welke aard dan ook de individuele vrijheid beperkt. Echter, een opkomstplicht is slechts een zeer kleine beperking. Het recht niet te stemmen blijft namelijk intact. Een opkomstplicht zorgt er slechts voor dat kiezers worden verplicht om op te dagen bij een stembus. Een democratisch systeem, zonder enige verplichtingen, maakt politieke besluitvorming praktisch onmogelijk. Een opkomstplicht is veel lichter dan een militaire dienstplicht, leerplicht of belastingplicht; plichten die we al in Nederland kennen. Alhoewel het vrijheidsbeginsel argument in eerste instantie als aantrekkelijk wordt beschouwd, is het bij nadere beschouwing minder overtuigend.

Verder, de opkomstplicht kan er voor zorgen dat het stemgeheim in het geding komt door de grotere aanspraak op machtigingen. Desalniettemin komt het stemgeheim vooral in het geding door de ‘stemfie’²³. Zonder een opkomstplicht komt het stemgeheim alsnog in gevaar. Stemmen per volmacht, briefstemmen en internetstemmen kunnen schendingen van het stemgeheim opleveren en zullen ook zonder een opkomstplicht plaatsvinden.

²³ ‘Stemfi’ verwijst naar het fotograferen van het eigen ingevulde stembiljet. Dit leidt weer tot nieuwe complicaties, aangezien de schending van het stemgeheim zich in het stemhokje afspeelt; de *black box* die het stemhokje hoort te zijn, waaruit niets aangaande het stemmen naar buiten kan komen, bestaat dan niet meer (De Jong, 2014, p. 1430).

7. Conclusie

Hoewel de opkomst bij de Tweede Kamerverkiezingen relatief hoog is, wordt onvoldoende afspiegeling als een probleem gezien, kijkend naar de afnemende electorale participatie bij verkiezingen van bepaalde groepen in de samenleving. In deze scriptie is onderzocht of er in Nederland sprake is van onvoldoende afspiegeling. Bovendien is onderzocht of het herinvoeren van een opkomstplicht in Nederland een effectieve én wenselijke oplossing zou zijn om de opkomst bij tweede orde verkiezingen te bevorderen. Tot slot is de normatieve discussie over een opkomstplicht aangekaart.

Het eerste doel was om de meerwaarde of schadelijkheid van een opkomstplicht voor het functioneren van de Nederlandse democratie te onderzoeken. Er kwam naar voren dat door een hogere opkomst van de niet-stemmer populistische en sociaaldemocratische partijen een groter aantal zetels kunnen behalen. Het evenredige kiesstelsel zorgt ervoor dat een verandering in opkomst direct wordt vertaald naar de samenstelling van het parlement. Een opkomstplicht zou dus effectief kunnen zijn om de samenstelling van het parlement te veranderen en zo de mate van afspiegeling te verbeteren. Het principe dat het parlement een zo adequaat mogelijke vertolking is van alle relevante belangen en opinies van de samenleving kan door een opkomstplicht worden bevorderd. Bovendien wordt het principe van politieke gelijkheid door een opkomstplicht bewerkstelligd. Dit onderzoek zou daarom suggereren dat een opkomstplicht effectief is voor het bewerkstelligen van deze principes – en daarmee voor het functioneren van de Nederlandse democratie.

Desalniettemin kwam er ook naar voren dat er in Nederland geen sprake is van een niet-representatieve volksvertegenwoordiger. Een opkomstplicht kan slechts voor *betere* afspiegeling zorgen. Verder onderzoek moet uitwijzen welke effecten een opkomstplicht kan hebben op de mate van *descriptieve vertegenwoordiging* – en de wenselijkheid daarvan.

Het tweede doel was achterhalen of een opkomstplicht een effectief én wenselijk middel is voor tweede orde verkiezingen. Uit dit onderzoek bleek dat een opkomstplicht een *effectief* mechanisme zou kunnen zijn om de opkomst te verhogen en het probleem van wijdverbreide afkeer voor deelname aan tweede orde verkiezingen aan te pakken. Desalniettemin is een opkomstplicht voor tweede orde verkiezingen niet *wenselijk*, aangezien een opkomstplicht het zicht op hervormingen ontnemt. Een opkomstplicht pakt de oorzaken van de lage opkomst bij tweede orde verkiezingen niet aan.

Het derde doel was om het debat vanuit normatief perspectief te onderzoeken. In deze scriptie zijn de morele tegenargumenten, die gebaseerd zijn op het vrijheidsbeginsel, stemdrang en stemgeheim, verworpen.

In relatie tot de hoofdvraag zou dit onderzoek daarom suggereren dat een opkomstplicht een *effectief* middel zou kunnen zijn voor het functioneren van de Nederlandse democratie. Indien hervormingen uitblijven, blijft het huidige systeem intact, evenals de problemen van dit systeem, zoals de lagere electorale participatie van bepaalde bevolkingsgroepen bij eerste, maar vooral bij tweede orde verkiezingen. Omdat een opkomstplicht de opkomst aanzienlijk verhoogt, worden democratische waarden zoals politieke participatie, representativiteit en politieke gelijkheid versterkt. Een opkomstplicht geeft een krachtig signaal af, namelijk dat elke stem belangrijk is en dat kiezers deel dienen te nemen aan het democratisch systeem. Een opkomstplicht kan de mate van afspiegeling in het parlement verbeteren en het functioneren van de Nederlandse democratie, waar het principe van gelijkheid en vertegenwoordiging centraal staat, een impuls geven.

Desalniettemin neemt een opkomstplicht de onderliggende oorzaken voor een lage opkomst, bij voornamelijk tweede orde verkiezingen, niet weg. In relatie tot de hoofdvraag zou dit onderzoek daarom suggereren dat een opkomstplicht geen *wenselijk* middel is. Alhoewel er betoogd is dat een opkomstplicht moreel aanvaardbaar is, is het werkelijke doel om het politieke bewustzijn van de kiezer te veranderen – een opkomstplicht zorgt hier niet voor. Het voortbestaan van de democratie moet gebaseerd zijn op de werkelijke individuele motivatie om deel te nemen aan verkiezingen.

8. Bibliografie

- 1918-heden – CompendiumPolitiek.nl*. (2019). Geraadpleegd op 17 mei 2021, van <https://compendiumpolitiek.nl/1918-heden/>
- Aarts, C. W. A. M. (1999). *Opkomst bij verkiezingen: Onderzoeksrapportage in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Directie Constitutionele Zaken en Wetgeving*. Geraadpleegd van https://pure.rug.nl/ws/portalfiles/portal/48218240/Opkomst_bij_verkiezingen.pdf
- Aarts, K. (2001). Dertig jaar later: De empirische houdbaarheid van argumenten voor en tegen opkomstplicht. *Rijksuniversiteit Groningen*, 80–94. Geraadpleegd van <https://research.utwente.nl/en/publications/dertig-jaar-later-de-empirische-houdbaarheid-van-argumenten-voor->
- Andeweg, R., & Thomassen, J. (2011). *Van afspiegelen naar afrekenen?* (1ste ed.). Amsterdam, Nederland: Amsterdam University Press.
- Billiet, J. (2001). Opkomstplicht of vrijheid om al of niet te gaan stemmen? *ISPO-Bulletin*, 1–24. Geraadpleegd van https://www.academia.edu/18907612/Opkomstplicht_of_vrijheid_om_al_of_niet_te_gaan_stemmen
- Cordeweners, T. (2021, 25 januari). *Verkiezingen*. Geraadpleegd van <https://kennisopenbaarbestuur.nl/thema/verkiezingen/>
- De Ceuninck, K., Devos, C., Reynaert, H., Valcke, T., & Verlet, D. (2005). *De opkomstplicht in Vlaanderen*. Geraadpleegd van https://www.researchgate.net/publication/293176957_De_opkomstplicht_in_Vlaanderen

- De Jong, R. (2014). Stembvrijheid en stemgeheim. *Nederlands Juristenblad*, 1427–1431.
Geraadpleegd van <https://rondejong.com/wp-content/uploads/2020/04/Stembvrijheid-en-stemgeheim.-Eroderende-waarborgen-van-het-verkiezingsproces..pdf>
- De opkomstplicht dwong mensen naar de stembus*. (2021, 31 maart). Geraadpleegd van <https://isgeschiedenis.nl/nieuws/de-opkomstplicht-dwong-mensen-naar-de-stembus>
- Departement Kanselarij en Buitenlandse Zaken. (2019). *Politieke participatie*. Geraadpleegd van <https://www.statistiekvlaanderen.be/nl/politieke-participatie>
- Ditmars, A. (2018, 23 maart). *Een stemplicht holt de democratie uit*. Geraadpleegd op 20 mei 2021, van <https://www.trouw.nl/nieuws/een-stemplicht-holt-de-democratie-uit~b6fc19b33/>
- Duchateau, M. (2015). Legitimatie kun je niet afdwingen. *Tijdschrift voor Constitutioneel Recht*, 156–161. Geraadpleegd van <https://heionline.org/HOL/License>
- Engelen, B. (2007). Why Compulsory Voting Can Enhance Democracy. *Acta Politica*, 42(1), 23–39. <https://doi.org/10.1057/palgrave.ap.5500167>
- Follesdal, A., & Hix, S. (2006). Why There is a Democratic Deficit in the EU: A Response to Majone and Moravcsik. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 44(3), 533–562. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2006.00650.x>
- Holsteyn, J. (2014, 25 februari). *Geen paniek over opkomst gemeenteraadsverkiezingen*. Geraadpleegd van <https://www.trouw.nl/nieuws/geen-paniek-over-opkomst-gemeenteraadsverkiezingen~bf1563a5/>
- Jansen, G., & Boogers, M. (2018). *Democratie dichterbij Lokaal Kiezersonderzoek 2018*. Geraadpleegd van <https://kennisopenbaarbestuur.nl/rapporten-publicaties/lokaal-kiezersonderzoek-2018-democratie-dichterbij/>
- Jumelet, A. (2010, 16 april). *Opkomstplicht is zo gek nog niet*. Geraadpleegd van <https://www.trouw.nl/nieuws/opkomstplicht-is-zo-gek-nog-niet~b12e8dc0/>

- Korteweg, A. (2019, 30 januari). *SP wil jacht op de niet-stemmer openen met herinvoering opkomstplicht*. Geraadpleegd op 17 mei 2021, van <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/sp-wil-jacht-op-de-niet-stemmer-openen-met-herinvoering-opkomstplicht~b663ef62/>
- Krouwel, A., Kokx, W., & Pol, M. (2010). *Onderzoek opkomstbevordering*. Geraadpleegd van <https://www.binnenlandsbestuur.nl/Uploads/Files/Document/Almere---onderzoek-opkomstbevordering-V6.pdf>
- Krouwel, A., Van Lindert, J., Etienne, T., Kutiyski, Y., & Pupovac, D. (2018). *Typen niet-stemmers: Onderzoek naar verschillende typen niet-stemmers en hun beweegredenen om sommige verkiezingen wel en andere niet te gaan stemmen*. Geraadpleegd van https://kennisopenbaarbestuur.nl/media/255692/typen-situationele-niet-stemmers_bzk.pdf
- Lijphart, A. (1997). Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma Presidential Address, American Political Science Association, 1996. *American Political Science Review*, 91(1), 1–14. <https://doi.org/10.2307/2952255>
- Loewen, P. J., Milner, H., & Hicks, B. M. (2008). Does Compulsory Voting Lead to More Informed and Engaged Citizens? An Experimental Test. *Canadian Journal of Political Science*, 41(3), 655–672. <https://doi.org/10.1017/s000842390808075x>
- Lucie, T. (2019). *Wie blijven er thuis? - SP*. Geraadpleegd op 25 maart 2021, van <https://www.sp.nl/achtergrond/wie-blijven-er-thuis>
- Malkopoulou, A. (2009). Lost Voters: Participation in EU elections and the case for compulsory voting. *Centre for European Policy Studies*, 1–14. Geraadpleegd van https://www.researchgate.net/profile/Anthoula-Malkopoulou/publication/228306084_Lost_Voters_Participation_in_EU_elections_and_the_case_for_compulsory_voting_CEPS_Working_Document_No_317_24_July_2

009/links/0046351a6654a2f016000000/Lost-Voters-Participation-in-EU-elections-and-the-case-for-compulsory-voting-CEPS-Working-Document-No-317-24-July-2009.pdf

Marijnissen, H. (2018, 18 maart). *Vernieuw het kiesstelsel, voer een opkomstplicht in*.

Geraadpleegd van <https://www.trouw.nl/nieuws/vernieuw-het-kiesstelsel-voer-een-opkomstplicht-in~b2b5db01/>

Marijnissen, J. (1999, 5 maart). *De opkomstplicht moet weer ingevoerd worden - SP*.

Geraadpleegd op 12 mei 2021, van <https://www.sp.nl/opinie/jan-marijnissen/1999/opkomstplicht-moet-weer-ingevoerd-worden>

Marquart, F., Goldberg, A. C., & de Vreese, C. H. (2020). 'This time I'm (not) voting': A comprehensive overview of campaign factors influencing turnout at European Parliament elections. *European Union Politics*, 21(4), 680–705.

<https://doi.org/10.1177/1465116520943670>

Nooit meer onzichtbaar - SP. (2019, 17 januari). Geraadpleegd van

<https://www.sp.nl/spanning/2019/nooit-meer-onzichtbaar>

NOS. (2019, 15 mei). *Waarom de meeste Nederlanders niet stemmen voor het Europees Parlement*. Geraadpleegd op 14 mei 2021, van <https://nos.nl/artikel/2284783-waarom-de-meeste-nederlanders-niet-stemmen-voor-het-europees-parlement>

Opkomst bij Tweede Kamerverkiezingen. (z.d.). Geraadpleegd op 12 mei 2021, van

https://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8wsz/opkomst_bij_tweede_kamerverkiezingen

Opkomstplicht. (z.d.). Geraadpleegd op 12 mei 2021, van [https://eurnu.s02-](https://eurnu.s02-eun.pdc.nl/9353000/1/j9tvhajcor7dxyk_j9vvknrezmh4csi/vhnnmt7mrw00)

[eun.pdc.nl/9353000/1/j9tvhajcor7dxyk_j9vvknrezmh4csi/vhnnmt7mrw00](https://eurnu.s02-eun.pdc.nl/9353000/1/j9tvhajcor7dxyk_j9vvknrezmh4csi/vhnnmt7mrw00)

Shineman, V. A. (2016). If You Mobilize Them, They Will Become Informed: Experimental Evidence that Information Acquisition Is Endogenous to Costs and Incentives to

- Participate. *British Journal of Political Science*, 48(1), 189–211.
<https://doi.org/10.1017/s0007123416000168>
- Staatscommissie Parlementair Stelsel. (2018). *Lage drempels, hoge dijken*. Boom-Amsterdam. Geraadpleegd van
<https://www.staatscommissieparlementairstelsel.nl/binaries/staatscommissie-parlementair-stelsel/documenten/rapporten/samenvattingen/12/13/eindrapport/Eindrapport+Lage+drempels%2C+hoge+dijken.pdf>
- Staatsuitgeverij. (1967). *Rapport van de adviescommissie opkomstplicht*. Geraadpleegd van
<https://kennisopenbaarbestuur.nl/media/256947/1967-commissie-berger-opkomstplicht.pdf>
- Thomassen, J. J. A., Aarts, K., Kolk, H., & Dekker, P. (2000). *Politieke veranderingen in Nederland, 1971–1998*. Den Haag, Nederland: Sdu.
- Treib, O. (2014). The voter says no, but nobody listens: causes and consequences of the Eurosceptic vote in the 2014 European elections. *Journal of European Public Policy*, 21(10), 1541–1554. <https://doi.org/10.1080/13501763.2014.941534>
- Van der Kolk, H. (2015). Een zichzelf respecterende democratische rechtsstaat heeft een opkomstplicht. *TvCR*, 150–155. Geraadpleegd van
<https://research.utwente.nl/en/publications/een-zichzelf-respecterende-democratische-rechtsstaat-heeft-een-op>
- Van der Meer, T. (2013, 29 oktober). *Democratische vernieuwing: Opkomstplicht leidt niet tot betere burgers*. Geraadpleegd van <https://stukroodvlees.nl/democratische-vernieuwing-opkomstplicht-leidt-niet-tot-betere-burgers/>
- Van der Meer, T., & Van Deth, J. (2010). Opkomstplicht: stimulans of frustratie? *Res Publica*, 52(1), 73–93. <https://doi.org/10.5553/rp/048647002010052001005>

Van Spanje, J. (2015, 28 maart). *Opkomstplicht is symptoombestrijding*. Geraadpleegd op 20 mei 2021, van <https://joop.bnnvara.nl/opinies/opkomstplicht-is-symptoombestrijding>

Zwan, R. (2017, 24 juli). *Ons parlement is best divers*. Geraadpleegd op 21 mei 2021, van <https://www.socialevraagstukken.nl/ons-parlement-is-best-divers/>